ԱՐԵՒԵԼԵԱՆ
ՄԱՄՈՒԼ

ԱՄԱՍԱԹԵՐԹ

ԱԶԳԱՅԻՆ ԵՒ ՀԱՂԱՔԱԿԱՆ

20ՐԴ ՏԱՐԻ

1890

ՅՈՒՆՎԱՐ

ՊԱՐՈՒՆԱԿՈՒԹԻՒՆ

ՆՈՐ ՇՐՋԱՆ 4
Ա. ՄԱՄՈՒԼԸ ՇԱԲԱԹԱԿԱՆ ԿԱՄ ՕՐԱԿԱՆ 6
ԻԶՄԻՐԻՇՎԻՃԱԿ 8
ԹՂԹԱԿՑՈՒԹԻՒՆ (Շ-ՀՆ-Ր) 11
ԱԶԳ 15
ՆԱՄԱԿ ՄԸ ԵՒ ՊԱՇՏՕՆԱԿԱՆ ՊԱՏԱՍԽԱՆ . . . 15
ՊԱՏԱՍԽԱՆ ՄԸ 16
ԱԶԳԱՅԻՆ ՆԻՇԵՐ (Ք-Ւ) 19
Պ. Հ. ՍԴԱՆԼԻ 25
ԼՐԱՔԱՂ 33
ԱՅԼ ԵՒ ԱՅԼՔ 36
ՅԱՅՏԱՐԱՐՈՒԹԻՒՆ ՀՈԳԱՏԱՐ ԸՆԿԵՐՈՒԹԵԱՆ . . . 39
ՏՆՏԵՍ ԽՈՐՀՐԴՈՅ ՏԵՂԵԿԱԳՐԻ ԱՌԹԻՒ 46
ԵՐԿԱՄԵԱՅ ՏԵՂԵԿԱԳԻՐ ՏՆՏԵՍ ԽՈՐՀՐԴՈՅ . . . 52

ԶՄԻՒՌՆԻԱ

ՏՊԱԳՐՈՒԹԻՒՆ ՄԱՄՈՒՐԵԱՆ

ԱՐԵՒԵԼԵԱՆ
ՄԱՄՈՒԼ

ԱՄՍԱԹԵՐԹ
ԱԶԳԱՅԻՆ ԵՒ ՔԱՂԱՔԱԿԱՆ

20ՐԴ ՏԱՐԻ

ԽՄԲԱԴԻՐ-ՏՆՕՐԷՆ
Մ. ՄԱՄՈՒՐԵԱՆ

ԶՄԻՒՌՆԻԱ
ՏՊԱԳՐՈՒԹԻՒՆ ՄԱՄՈՒՐԵԱՆ
1890

ԱՐԵՒԵԼԵԱՆ
ՄԱՄՈՒԼ

ԱՄՍԱԹԵՐԹ
ԱԶԳԱՅԻՆ ԵՒ ՔԱՂԱՔԱԿԱՆ

Ի· ՏԱՐԻ 1890 ՅՈՒՆՎԱՐ

ՆՈՐ ՇՐՋԱՆ

Շատ դիւրին է ըսել ազգային թերթի մը համար թէ՝ տարի մ'ևս անցուց, ինչպէս և Արեւելեան Մամուլը լրացուց իր տարեշրջանը, սակայն՝ ներկայ պարագայից մէջ, շատ դժուարին, չըսենք անհնարին է, այդ տարւոյն պատմութիւնը մանր ու ազատօրէն գրել։ Վասն զի այդ պատմութիւնը պիտի վեր հանէր ոչ միայն խմբագրական պաշտօնին նիւթական ու բարոյական ծանր դժուարութիւններն, այլ և ազգային մի քանի ողբալի երևոյթներ։ Պիտի ցոյց տար թէ քանի տաժանելի գործ է ճշմարտութեան ձայնը լսելի ընել ստութեանց գոռ ու դոչումի մէջ, պիտի հաստատէր փորձերով բռնութեան և անիրաւութեան գործեր ճիշտ այն դասակարգի կողմէ որ իբրև ճշմարտութեան աւանդապահ ներկայանալու պաշտօն ունի։ Պիտի յայտարարէր թէ՝ ինչ անլուր յարձակումնե-

բու կ'ենթարկի խմբագիր մը երբ արդարութեան դատը կ'պաշտպանէ և Ազգին օգուտն ու շահը դեր ի վեր կը դասէ քան իր թերթին տարեկան հաշիւը։

Իրաւի՝ ալէկոծ նաւ մը, բուռն ու զայրագին տարերաց խաղալիկ՝ աւելի հեշտ է՝ ի շնորհս կողմնացոյցի և ծովային հմտութեան, ուղղել անքոյթ նաւահանգիստն, քան թէ հայ թերթ մը՝ աննպաստ և անաղատ միջավայրի ու մոլար կրից մէջ, հասցնել մինչև տարուցն աւարտն անվտանգ՝ առաջնորդ ունենալով միայն ճշմարտութեան և Ազգին սէրը։

Ա. Մ.ն՝ մինչ աւելի բուռն քան հիւսիսային մրրիկը, կ'դոռային իր շուրջն ազդաւեր կրից հովեր, մինչ աւելի թունաւոր քան իժն կ'ժայթքէր երեն դէմ դրպարտութեանց ժահրը, կ'շարունակէր անվհատ իր համեստ և ծանր պաշտօնն այն համոզմամբ և հաւատով որ ազգային անհրաժեշտ պարտաւորութիւն մը, ազգաշահ գործ մը կ'կատարէր, երբ զանազան ձնասաբեր ղեղծմունք մատնանիշ ընելով դարման կ'պահանջէր, անլուր անիրաւութեան մը դէմ կ'բողոքէր, Ազգին դարաւոր իրաւանց բռնաբարութեան մը սատարներն արդարութեան և հայութեան վրդովեալ խղճին առեանը կ'հրաւիրէր, երբ Ազգութեան խորանն, քան ամեն խորան ինքնին անբռնաբարելի և հայութեան նուիրական պատսպարանն, Հայաստանեայց Եկեղեցին, ծանր վտանգէ մը փրկելու Ազգին կոչում կ'ընէր։ Բայց ո՞չ, այս պահանջումն, այս բողոքն ու կոչումն անիրաւ, հակադիծին են եղեր, և ահա անտեսանելի մատներ կ'շարժին և Ա. Մ.ն անպայման դադարման կ'դատապարուի։ Ընդանի՞ ինչ, ըստ Շահնազարի, կ'ցնծար, օտարն հեռուէն ծափ կ'զարնէր, սակայն վիրաւոր արդարութիւնը կ'սարսռէր այդ անակնկալ հարուածին ներքև, ճշմարտասէր և հեռատես Հայոց սիրտն կը մտմտքէր և մեր հոգին կ'ամփոփուէր վշտահար՝ ընդհանուր Ազգին անտարբերութեան և վերահաս պատահարին վրայ։ Բայց բնաւ չէր անյոյս Ա. Մ.ն արդարութեան յաղթանակէն և արդարասէր Հայոց պաշտպանութեանէ,

այլ կ'սպասէր վստահ իր վերականգնումն և բոլոր Հայու-թեան եկեղեցասէր ոգւոյն զարթումը տեսնել։ Կենսա-կան հարցեր ահա պատրաստ են և պիտի ցոյց տան, թէ իր վստահութիւնն ինչ աստիճան պիտի արդարացնեն Ազգն ու իր երեսփոխանութիւնն վստանգին առջև, մինչ-դեռ Ա. Մ՝ն՝ը, ի շնորհս Օսմանեան Պետութեան արդա-րասիրութեան՝ արդէն կանգուն, պիտի շարունակէ վե-րստին՝ իր Քսաներորդ շրջանը մտնելով, իր ազգային պարտաւորութիւնն, օրինաց սահմանին մէջ, և ինչպէս նաև իր սկզբունքն և ուղղութիւնն, որ այն ժամանակ, մի-այն պիտի դադրի, երբ իր հոգին ի սէր Ազգին բախելէ և իր գրիչն ի սէր ճշմարտութեան դրելէ դադրի իր շունչին հետ։

* * *

Բայց Ա. Մ՝ն՝ը մի միայն իր կարողութեան վրայ վստահելով չէր կրնար շարունակել իր պաշտօնը։ Ժողո-վրդեան համակրութեան և Ազնիւ ընթերցողաց քաջալե-րութեան և աջակցութեան կարօտ էր։ Խմբագրութիւնս գոհութեամբ տեսաւ այդ համակրութեան և աջակցու-թեան զգալի փորձերն, երբ թերթիս դադարումէն ետք՝ գրեթէ բոլոր բաժանորդներն սիրայօժար փութացին վճարել տարեգիները, թէև անհնար եղաւ մեզ ամբողջովին հատուցանել մեր նախորդ շրջանի պարտքը։

Խմբագրութիւնս իր սրտագին շնորհակալիքը յայտ-նելով Ա. Մ՝ն՝ը բոլոր ազնուասիրտ բաժանորդաց այդ քաջալերական ցոյցերուն համար, կ'խոստանայ յաւել-ուածական նոր թերթերով լրացնել պակասն, ինչպէս որ ներկայ համարը սովորականէն աւելի էջեր կ'պարու-նակէ։

Սակայն Խմբագրութիւնս Ա. Մ՝ն՝ը ոչ միայն քանակն ի նկատի ունի, այլև որակը, և ներկայ շրջանէն այս մասին մի քանի փոփոխութիւններ պիտի ընէ։ Մերթ ընդ մերթ դիտողութիւններ կ'հասնէին մեզ արդէն թերթիս մէջ հրատարակուած ուսումնական, գիտական և այլ յոդ-

ուածներու վրայ՝ դաս մը բաժանորդաց կողմէ։ Փափաք կ'յայտնէին որ առ հասարակ ընթերցողներու մտաց հըպելի, կարճ և դիւրիմաց յոդուածներ հետաքրքրաշարժ նիւթերու վրայ հրատարակուին։ Ի հարկէ անկարելի է որ թերթ մը ամեն նիւթի վրայ գրէ և ամեն ճաշակ գոհ ընէ, այնպէս որ ընթերցողն իր փափաքածն անոր մէջ գտնէ։ Ցակաւին հանրագրական օրագիր մը և ոչ մի ազգ ունի, թէև անթիւ են մասնագիտական պարբերականներ։ Բայց միւս կողմէ՝ ճշմարիտ է թէ՝ ժամանակի սղութեան, զբաղմանց շատութեան կամ մտաց յոգնութեան բերմամբ՝ փոքր ի շատէ ծանր ու լուրջ յօդուածներ, կրթական, տնտեսական և գիտական տեսութիւններ այժմ առ հասարակ այնքան ախորժ չեն պատճառեր, որքան հետաքրքրաշարժ պատմութիւններ, զուարճալի տեղեկութիւններ և կենսագրական նկարագրեր։ Ոչ նուազ ախորժելի կ'թուին այն յօդուածներն որ կատակաբանութեան ոգի և ճշմարտութեան աղ ունին. իսկ քննադատականներն՝ երբ դովաբանական, անհուն խնդութիւն կ'առթեն հեղինակներու, մինչդեռ բանակռուի մ'առթիւ՝ թերթերը ձեռքէ ձեռք կ'թռին՝ ստէպ առանց դրամի։

Արդարացի են այդ նկատումներն և Ա. Մ՝ մոռալ պիտի չանայ, միշտ իր հիմնական դրոշմը անվթար պահելով, ընել ինչ որ իր ծաւալն ու միջոցները կ'ներեն, որպէս զի բաժանորդաց հաճելի և օգտակար լինի։ Մտադիր է նաև, ըստ խնդրոյ կարգ մ'ընթերցողաց, ազգային վէպեր հրատարակել, և եթէ հնար լինի, Ով ԷՔ՝ մարդը շարունակել, հետզհետէ զանազանելով իր պարունակութիւնը։

ԱՐԵՒԵԼԵԱՆ ՄԱՄՈՒԼԸ

ՇԱԲԱԹԱԿԱՆ ԿԱՄ ՕՐԱԿԱՆ

Անտարակոյս ենք որ անցեալ Սեպտեմբերի ամսաթերթով մեր ըրած յայտարարութիւնն, և Մայրաքաղքի օրագիրներու մէջ հրատարակուած լուրերու վրայ՝ շատեր պիտի հարցնեն թէ ինչ

պատճառաւ Ա. Մ՝ մ՝-ն շաբաթական յիշեմիր կամ օրական ի Կ. Պոլիս ընելու խոստումն ու խորհուրդն իրականութիւն չը-գտաւ։

Բանաւոր է այդ հարցումն և Խմբագրութիւնս կ՝պարտաւորի այս մասին բացատրութիւն մը տալ։

Արդարև՝ նկատելով որ այժմ մեր ժամանակը կ՝ներէ աւելի ընդարձակ ծաւալ մը տալ մեր թերթին, և թէ մեր բաժանորդները ազնուաբար կ՝քաջալերեն մեզ Ա. Մ՝ մ՝-ն ձևը փոխելով գոնէ երկշաբաթականի կամ շաբաթականի վերածել և ազգային ընթացիկ օրագրութեան մէջ աւելի ազդեցիկ ու կարևոր դիրք մը բռնել, Խմբագրութիւնս որոշած էր շաբաթը մի անգամ հրատարակել թերթս նոր տարւոյն սկիզբէն, և ոչ միայն մասնաւորապէս մեր Ազնիւ բաժանորդաց այլև ընդհանրապէս հայ ժողովրդեան փափաքը գոհ ընել։ Բայց դժբաղդաբար այս որոշումն ի գործ դնելու համար մի քանի օրինական ձևակերպութեանց կատարումն կարևոր դատուելով՝ հարկ եղաւ ժամանակ մը յետաձգել մեր դիտաւորութեան գործադրութիւնը։

Միւս կողմէ Մայրաքաղաքի մէջ լրագրական նորակազմ Միութեան մը ձեռօք հրատարակելի օրական թերթի մը խմբագրապետութեան պաշտօնն կ՝առաջարկուէր մեզ՝ երբ Կ. Պոլիս կ՝գտնուէինք։ Այդ թերթը պիտի լինէր Ա. Մ՝ մ՝-ն՝ որ օրականի պիտի վերածուէր մասնաւոր հրամանագրով։ Հետևապէս բանակցութիւններ սկսան լրագրական Միութեան վարչային Խորհրդոյ և Ա. Մ՝ մ՝-ն Խմբագրին մէջ։ սակայն այս ձեռնարկի գործադրութիւնն ևս առ կախ կ՝մնայ զանազան պատճառներով՝ զոր աւելորդ է բացատրել աստանօր։

Արդ Խմբագրութեանս՝ մինչև շաբաթականի կամ օրականի վերածելու խորհուրդին իրագործումը, ուրիշ միջոց չէր մնար եթէ ոչ՝ ըստ առաջնոյն՝ իբրև ամսաթերթի հրատարակելու շարունակել Ա. Մ՝ մ՝-ն՝ վստահ լինելով՝ որ հայ ժողովուրդը և մեր Ազնիւ բաժանորդներն ևս պիտի շարունակեն իրենց պաշտպանութեամբ և քաջալերութեամբ խրախուսել թերթ մ՝որ տասն ինն տարիէ ի վեր՝ ամեն դժուարութեանց յաղթելով՝ անընդհատ կ՝ընթանայ։

ԻԶՄԻՐԻ ՎԻՃԱԿ

Ազնիւ Խմբագիր,

Բաւական ժամանակ կայ որ լռութիւն կ'պահէք տեղւոյս ազգային գործերու վիճակին վրայ։ Խմբագրական և ոչ մի յօդուած տեսանք Ա. Մամլոյ մէջ այս մասին։ Այդ ձեր լռութեան պատճառը կ'գուշակեմ։ Փափկանկատութեան արդիւնք է։ Ազգ. վարժարանաց նախկին Տեսուչն Ա. Մամլոյ Խմբագրին պարտաւորութեան կատարման կերպով մը սահման կ'դնէ, որպէս զի խմբագրական անաչառ քննադատութիւն մը տեսչական վրիժառութեան նկատումներու չվերագրուի։ Սակայն այդ ընթացքը, թէև ազնուամտութեան յայտարար, հասարակային օգտին աննպաստ է, և խմբագրի մ'առաջին ու վերջին պարտաւորութիւնը պարտի լինիլ, ընդհանուրին շահը նախընտրել և առ ոչ ինչ գրել ամեն թշնամական նկատում և մեկնութիւն։ Եթէ դուք չխօսիք, քարերը բարձրաձայն պիտի աղաղակեն մեր ազգային արդի ցաւալի կացութեան դէմ։ Եթէ դուք չէք զիջանիր տակաւին ուղղել հրապարակի վրայ պատճառած ստութիւններ և ճշմարտութիւնն երևան հանել, թոյլ տուէք, ուրեմն, որ այլք խօսին, քանի որ յուսախաբ կ'գանգատին մինչև անգամ այն հայրենակիցք որ մեծ մեծ բաներ կ'ըսպասէին վերջերս տեղի ունեցած փոփոխութիւններէն։

Ի՞նչ ողբալի անկում, զոր դաւադիր խմբակ մ'իբրև վերականգնում հռչակելու ճակատ ունի, ժամանակէ մ'ի վեր բոլորովին իրողութեանց հակառակ լուրեր հրատարակել տալով Մայրաքաղաքի հռչակաւոր թերթի մը մէջ։ Գէթ այդ խմբակը լռութեան խոհեմութիւնն ունենար։ Բայց, ո՛չ, անիրաւութեամբ և անպատուաբեր միջոցներով սկսած գործ մը պէտք է որ նոյն միջոցներով յառաջ տարուի։ Ըստ իւր վաղեմի սովորութեան՝ այդ խմբակն, արդէն ծանօթ թղթակցի մը ձեռօք, ստութեանց կոյտեր կ'թափէ ընդունելու պատրաստ Աբ-Եալ օրագրին լրամանին մէջ։ Այդ օրագրին 17 Յունվարի թերթին մէջ 1889 վերագրով Իզմիրի ազգային տարեկան անցից վրայ, կար, խոշորատառ տպուած, կարծեցեալ տեսութիւն մը, որ ամենախոշոր խմաստակութեան և ստրաբանութեան հրաշակերտ մ'է։ Եւ Աբե-

ելէ, առանց քննութեան, հրատարակեց այդ հրաշակերտն, որ առհասարակ այս տեղ ամենուն ծիծաղը շարժեց։ — «Այո՛, ինչ կատակերգութիւն է, կ'ըսեն շատ հայրենակիցք, ի՞նչպէս մեր բաց աչքք տեսած և մեր ձեռքք չշօշափած իրողութիւններ այս աստիճան խեղաթիւրելու և ողբալի վիճակ մը եղեմային ներկայացնելու չափ կ'ստորնանան ոմանք։ Միթէ Աբէլէի բոլոր գաւառական թղթակցութիւններն ալ այս կարգէն են։ Արդեօք Իզմիրի խմբակն Պոլսեցւոց քթէն բռնել կ'ուզէ, թէ ոչ Աբէլէ Իզմիրցւոց քթին խնդալ կ'ուզէ»։ Ինչ որ է, այս ճշմարիտ է որ ինքզինք յարգող և յարգել տալու փափաքող թերթ մը Աբէլէի պէս չվարուիր։

Աբէլէ կը հաւատայ, իր Իզմիրի թղթակցին խօսքին վրայ, թէ՝ վարչական, եկեղեցական, ուսումնական, քաղաքական և այլն և այլն այնպէս գոգոնուրիւններ և քաբելաուրիւններ կատաւեցան այս շրջանի (1889) մէջ որոց նմաններէն հոգիս մէկ երկու անգամ կրնան պատահիլ մէկ դարու ժամանակաշրջանի մէջ։» Այո՛, ճիշտ է, կատարուեցան և դեռ ևս կ'ներգործեն այնպիսի ազդալնաս փոփոխութիւններ որոց նկարագիրն արդէն եղած է Ա. Մամլիոյ մէջ և որոց նմանն հազիւ կրնայ պատահիլ՝ չէ թէ մէկ երկու անգամ դարու մը մէջ, այլ ժողովրդեան մը բոլոր կենաց մէջ, վասն զի եթէ կըրկնուին հետևանքն այդ ժողովրդեան կործանումն է։

Ազնիւ Խմբագիր, կ'թողում մօտաւոր անցեալն 1889ի շրջանի իր բոլոր ազգային աղետաւոր արկածներով, որ այնքան մեծ վիհ բացին կուսակցութեանց մէջ, և համառօտ պիտի խօսիմ ներկային վրայ՝ որ այդ անցելոյն հետևութիւնն ու հաւատարիմ պատկերն է անշուշտ։ Ո՞ւր մինտեսելու է Աբէլէի ակնարկած ազգային ֆաուոր յեղաշրջումն փառաւորագոյն արդիւնքը, չգիտեմ։ Զորսդին կ'տեսնեմ քայքայում և դժգոհութիւն։ Նորասարգ երեսփոխանական և վարչային մարմիններու մէջ հազիւ մի քանի հոգի կան որ գործելու եռանդ ցոյց կուտան հեռուէն և որոց մատէն կախուած է ժողովոց էութիւնը։ Տեղապահն միայն մէկ քանի մտմտուք ունի — առաջնորդի աթոռն, իր ամսականն ու Մանիսայի քահանայից խնդիրն՝ որ լուծուելու համար մէկ քանի անգամ ամբողջ թեմ մը տակն ու վրայ ըլլալէ ետև՝ այսօր դպրոցն ու վաղը եկեղեցին կ'գոցուին։ Ժողովուրդը չէ կարող հասկընալ թէ ինչո՞ւ համար կ'ուշանայ Առաջնորդի ընտրութիւնը. վասն զի չ'գիտէ նա թէ կարգ մը ժողովականաց պայմանագրեալ Առաջնորդն է արդէն Տեղապահն, և թէ անոնց

համար մահու ու կենաց ծանր խնդիր մ'է նորադիմ և բանիբուն եպիսկոպոսի մ'ընտրութեան խնդիրը։ Ուստի՝ ժողովին ամբողջութիւնը թերի կ'ձգուի դիտմամբ՝ մերժուելով նորընտիր թեմական երեսփոխաններու վաւերացումն, ինչպէս Գուշատայի, Այտընի, Մանիսայի և այլն, որպէսզի հրապաղ գործը թաղուած մնայ և ժողովին մէջ խմբակի ճաշակին անախորժ մարդիկ չ'մտնեն։ Քահանայից դասն իր առջև բաց ասպարէզ գտած և Կրօնական ժողովին ձևակերպութեամբ զբաղած՝ կ'շարունակէ հետևիլ կուրօրէն իր ատենապետին՝ որու հին ու նոր դայթակղելի արարքն հանրածանօթ թէև, այսօր կ'պանծայ, որ Իզմիրի գործոց ղեկն իր ձեռքն է։ Վա՛յ քեզ քաղաք որ պետդ Կրօնական ժողովոյ այդ ատենապետն է, և սակայն արդիլուած է շատ տուներու մէջ իր մուտքը։ Նոր Վարչութիւնն ալ հրաչքներ պիտի ընէր, առ ժողովուրդն մասնաւոր նպատակաւ եղած մեծամեծ խոստումներ պիտի կատարէր և բարօրութեան նոր թուական մը պիտի բանար։ Եւ ի՞նչ կ'տեսնենք — ազդ. տուրք, դպրոցական թոշակ կ'բարդուին, Հիւանդանոցի պէտքերն օրն օրին տրամով կ'առնուին, աղքատ և հիւանդ նօթութեան վարժեցնելով՝ յանուն խնայողութեան։ Ազգային արկղն՝ թէև ամուր ձեռաց մէջ՝ մի քանի ժողովականաց հոկողութեան ներքև դրուած է, չ'գիտեմ ինչո՞ւ համար։ Պարտապահանջք Տնտեսական խորհրդարանի սեմը կ'մաշեցնեն և ունայնաձեռն ետ կ'դառնան, խմբակին սիրելիները կ'վարձատրուին, իսկ ատելիներն՝ թէև արժանաւոր մարդիկ, պաշտօնէ կ'արտաքսուին։ Այլ վարժարաններու վիճակը մի՛ հարցներ, բաւական է որ նոր Տեսուչը Վիլայէթէ ուենենայ, կիրակի օրեր աշակերտներն (թէև այդ փարիսեցիական ցոյցն ալ դադրեցաւ) եկեղեցի ղրկէ և աշակերտուհիներու մարմնամարզութիւն սորվեցնէ։ Այդ վկայականն, այդ երթևեկն ու ոստոստումներն հարկաւ ամեն ուսմանց տեղը կ'բռնեն և բարեկարգութեան ու յառաջդիմութեան՝ որոց նշոյլն անգամ չ'կայ ազգային վարժարանաց մէջ, գրաւականներ են։

Ձեմ ուզեր մանրամասնութեանց մէջ մտնել, Ազնիւ խմբագիր, վասն զի շատ ցաւալի են և իբրև Իզմիրցի ցաւ կ'զգամ։ Դեռ ունի տուժել դժբաղդապէս ժողովուրդն և հին օրերը փնտռել, նման նոր երեսփոխանի մ'որ ժողովին ներկայանալով օր մը աղաղակեր է. — «Դո՛ւք ձեր մասնաւոր նպատակին համար մեզի պէս խեղճ արհեստաւորներ գործիք ընելով՝ նախորդ Վարչութիւնը վշտացուցիք, այնպէս որ բոլոր անդամնե-

ըրն իրաւամբ քաշուեցան ազգ. գործերէ։ Բայց մեզի սուղի նըստաւ, և տակաւին չենք գիտէր թէ գործը ո՞ւր պիտի յանգի . . . մեզք մեզի։

Իրաւ է, ինչ բարձր ու նախանձելի դիրք պիտի ունենար Իզմիրի հայ հասարակութիւնն Ազգին մէջ՝ եթէ ներքին բանսարկութեանց և արտաքին աղետաբեր թելադրութեանց ականջ չդիմելով՝ թէ հարստութեան, թէ խելքի, թէ գործունէութեան ու թէ հայրենասիրութեան տէր մարդոց ոյժերն ի մի ամփոփած՝ միասիրտ և միակամ յառաջ քալէր։

23 Յունվար 1890 ՍԻՍԱԿ

Իզմիր

ԹՂԹԱԿՑՈՒԹԻՒՆ

Կ. Պոլիս, 24 Յունվար 1890

Բարեկամ, Զարմալի ժամանակի մը մէջ կ'ապրինք։ Ո՛ւր որ գանուիս, ինչ որ ընես, ինչ որ դիտես, ինչ որ ուտես ու խմես կուսակցական ոգւով ու մտքով կ'ընես։ Այսպէս կ'խորհի, այսպէս կ'գրէ և կ'հրատարակէ իսկ հակառակորդդ։ Ամենէ անտարբեր խօսքդ, ամենէ պարզ բառդ, բնական ակնարկդ, անմեղ ձայնդ անգամ մասնաւոր նպատակ, կուսակցական գոյն ունի։ Ի՞նչ կ'ըսեմ։ Ելիր Ալէմ Տաղը, իջիր Պոսֆոր, գնա Սարբեար, դարձիր Սարայպուռնու, անցիր կամրջէն, ժպտէ սիրադէմ Աոդղէն, փսփսայ Պ. Բաուֆի ականջին, ծիծաղէ Պ. Կայֆոֆիկէն հետ, և եթէ գործ չունիս բերանդ հովին բաց և Բեհահատ Հանէի օդը կլլէ, իսկոյն։ Սինքանի էֆէնտին, որ ոսոխդ է, որ քեզի դէմ անդադար կ'դաւէ, և եթէ ձեռքէն գայ քեզ կաթիլ մը ջրի մէջ կ'խղդէ, գլուխն օրելով կ'ըսէ.— Հա՛, հա՛, կ'իմանամ, այո՛, կ'իմանամ, այդ ել և էջդ, այդ անցուդարձդ, այդ ժպիտդ ու փսփսուքդ, այդ ծիծաղդ ու կլլած օդդ կուսակցական է, դաւադրական է, Սինքանի էֆէնտիին ձեռքէն ազատում չ'կայ, բարեկամ։ Ինքնայայտ ճշմարտութիւններն անգամ քու բերնիդ մէջ ստութիւններ կերևին իր տարտակ գլխուն մէջ։ Եթէ ըսես որ երկիրը կ'թաւալի արևուն շուրջն. ո՛չ, արևն է երկրի շուրջը դարձողը կ'պտռայ, եթէ ըսես որ 2և2 կընէ 4, ո՛չ 5, 6, 7 և ամեն թիւ կընէ բաց ի 4էն կ'դուշէ։ Եթէ պնդես որ վատութիւն է ազգային նուիրական բաներ անձնական կրից մատնել, ո՛չ երբէք, կդուռայ, ընդհակառակն, դիւցազնական քաջութիւն է։ Իսկ երբ անուրանալի ճշմարտութեանց առջև նեղն ընկնի, Սինքանի էֆէնտին շուտ մը կ'վազէ Ազգ. ատեանը և յանկարծ կտեսնես որ քուէից մեծամասնութեամբ Սուրմակ սուրբ մ'է դարձեր և Մերուժան՝ հանճար մը։ Եւ ինչո՞ւ այսպէս. վասնզի Սինքանի էֆուրիչներն ալ իր անձին վրայ կ'դատէ և այնպէս կ'կարծէ որ իր կուսակցութեան շրջանէն դուրս ո՛չ մարդ կայ, ո՛չ լոյս և ո՛չ արդարութիւն։

Եւ ահա, բարեկամ, այս օրերս յորձանն է որ կուսակցական բառ մը կ'դառնայ և Պ. Կ. . . ին գրչին ծայրովն հրապարակ կ'իջնէ, մինչդեռ այդ բառն կրնար հանդիսա ներհիլ այն վայրն ուր թեր ու դէմ դիտողութեանց առիթ եղաւ։ Երջանիկ բառ։ Շատեր կ'փափաքէին անշուշտ քեզի պէս հռչակուիլ և աղմուկ հանել, բայց ամեն անուան տրուած չէ յորձամ լինիլ և քեզ յոր և հանապազ մակբայ կոչողին, իր կամաց հակառակ, միտքը կապելով՝ իհանդէս կոչելցարբելի ռասուցիչը, որ գեր ի վեր է քան ամեն երկդիմի քերական, քանի որ սովոր է իմաստ լուծել քան բառ։ Այո, յորձամ քերականք կան ի յակամիս, վերլուծեն իմաստունք և կուսակցութիւնք խլրտին։

Իսկ դու, բարեկամ, որ կողմն ես. մակբայի՞ թէ շաղկապի։ Անտարակոյս ի բնէ մակբ չես սիրեր, վասնզի քարի ու կապարի պէս կ'ծանրանայ հայ սրտերու վրայ, և աւելի հակամէտ ես շաղել ու կապել հայութեան ցիր ու ցան անդամներն արդարութեան խորանին առջև, սակայն դու բառի իմաստասիրական նշանակութեան մի՛ կասուիր և պարզապէս քերականականը նըկատէ, քանի որ բոլորովին քերականութեան խութերու ու ժայռերու մէջ կ'նաւարկենք։ Իմ կարծեօք՝ յորձամն հարցական ձևն եթէ մակբայ է, և պարտի միշտ մակբայ լինիլ, վասն այդ հարցականի իմաստով մարդկային ակնկալու ըզձից համար բացատրութեան անհրաժեշտ ձև մ'է, վասնզի մարդիկ սովորաբար անիրաւութեան մ'առջև երբ գտնուին, յորձամ բառն գործածելու բնատուր մղում մ'զգան, բայց երբ յորձամ թանդի, թանդ որ կը նշանակէ, կարելի չէ խժտել այդ շաղկապական առաքինութիւնն, ինչպէս չէ կարելի ժխտել Պ. Կ. . . ի մակբայական կամէութիւնը։ Ըսե՞մ արդեօք որ այս ալ ճաշակի խնդիր է։ Ուստի Պ. Կ. . ն որ վառվռուն ու երևուն գրիչ մը կ'երևի, չվշտացնելու համար կ'դատապարտեմ զինք որ միշտ յորձամը հարցական ձևով գործածէ և այսպէս յաղթանակը տանի։

ՇԱՀՆՈՒՐ

25 Յունվար

Բարեկամ, Պարապ բան։ Եթէ խաւարը լուսոյ հետ, սարկամտութիւնն ազատամտութեան հետ կրնան միաբանիլ, Պ. Արփիարեանն ալ կրնայ համաձայնիլ Շահնուրին հետ այն հողին վրայ որ կաթողիկոսական կ'կոչուի։ Երազ մ'էր, հեռաւոր յոյս մ'էր որ ինձ կ'երևէր՝ երբ նախորդ մի գրոյս մէջ փափաք կը յայտնէի տեսնել Պ. Արփիարեանը բուն ազգային շաւղին մէջ։ Ունայն յոյս, խաբուսիկ երազ։ Նա ուր, ես ուր։ Վասն զի Պ. Արփիարեան, ինչպէս ինք կ'երևի Մասիսի 15 Յունվար ամսաթիւ թերթին մէջ, ոչմիայն քայլ մ'անգամ չառնուր դէպ իմ կողմս, դէպ ազատագրութեան դատն հայրապետական Աթոռոյ, այլև, ըստ նշանակելի բացատրութեան Պ. Թափաչեանի, դիւային քրքիջ մ'արձակելով այս մասին իրմէ տարբեր խորհող պաշտպանեաց վրայ, ոտքով գլխով կ'մտնէ Մուժիկաստանի խորքն և ճիւաղային ձայնով հրաւէր կ'կարդայ Հայաստանեայց դարաւոր

եկեղեցւոյ զաւակներուն որ փութան մտնել օրթոտոքսութեան վրկարար հովանւոյն ներքև և տղայաբար չ'բողոքեն վերստին Պալաթինոյ դէմ։

Նոր չէ Պ. Արփիարեանի ռուսական դաւանութիւնն. միայն այս անգամ դիմակաւորն անդիմակ կ'ներկայի մեր առջև և ուղղակի հրաւէր կ'կարդացուի մեզ ի ռուսականութիւն։

Աքանչելի հրաւէր։ Իրաւ որ Ռուսական գերիշխանութեան սպասարկու և վարձկան փաստաբան մ'այսքան ջերմեռանդութեամբ չպիտի պաշտպաներ խաւարին դատ մը, որքան Պ. Արփիարեան խանդագին ախոյեան կ'կանգնի ազգակուլ քաղաքականութեան մը։ Անշուշտ ռուսականութեան այդ յայտնի պատուիրակն գաղտնի զօրաւոր պատճառներ պիտի ունենայ մահահրաւէր կոչում մ'ընելու առ հայս, քանի որ իր յառաջ բերած գրաւոր փաստերը պարզապէս ողբալի են։

Ուրեմն՝ հրամմեցէ՛ք Ռուսիոյ, Թուրքիոյ, Պարսկաստանի, Հնդկաստանի հայք, ելէք յուղարկաւորութեան թափոր կազմեցէք, առէ՛ք դագաղ մը և անոր մէջ դրէք Հայաստանեայց եկեղեցւոյ սրբազան նշխարքն, մարտիրոսաց արեան գնով պահպանուած իրաւանց տապանակն, և դուք յառաջ անցէ՛ք դպիրք ու Տեարք երեսփոխանք, սև շապիկ հագէք, կարդացէք բարձրաձայն մեռելոց աղօթք . . . Ահա Պ. Արփիարեան ձեր առջևէն ուղիղ ճամբայ կ'հարթէ դէպ ի դերեզման . . . երգելով դաշնաձայն հոգեհանգստեան երգը։

Եւ ինչ կ'երգէ Պ. Արփիարեան, կ'երգէ թէ՝ Ռուսիոյ կամքն է, որ տարբեր ազգութիւններ ու կրօններ վերնան և ամէնքը ռուսանան, և թէ Հայք ծայրագոյն յիմարութեան և անքաղաքականութեան գործ ըրած կ'լինին եթէ այդ կամաց հակառակին և օր առաջ ռուսանալու չշտապին։ Դու ալ, բարեկամ, ելիր ըսէ թէ՝ այլ է քաղաքականութիւն և այլ է կրօն, այլ է բռնութիւն և այլ է իրաւունք, այլ է դերապետութիւն և այլ է խղճի ազատութիւն, այլ է Ռուսական եկեղեցի և այլէ Հայաստանեայց եկեղեցի, այլ է Ռուսաց մետրապոլիտութիւն և այլ է Հայոց կաթողիկոսութիւն, Պ. Արփիարի պատասխանը պատրաստ է—Այդ ամեն այլև այլութիւններն տղայական բաներ են, կ'ըսէ, և միևնոյն հագներդը կ'շարունակէ—Ռուսիոյ կամքը գերիշխան, օրէնքը տիրական ու պաշտելի են ի Ռուսիա ամեն բանի վրայ և ամենուստ։ Եւ ինչո՞ւ հայք տարբեր օրինաց վարուին, քանի որ այդ օրէնքն, Պալաթինեան, կ'տարածուի հռոմէադաւան, իսլամ, պարսիկ և այլ հասարակութեանց վրայ։—Այս է ահա Պ. Արփիարեանի փաստը։ Բայց Պարոնը կ'մոռնայ որ հայկական եկեղեցւոյ դիրքն բոլորովին տարբեր է միւս հպատակ հասարակութեանց կրօնական դրութենէ ի Ռուսիա։ Էջմիածնի գահակալն ոչ միայն Ռուսիոյ այլև աշխարհի ղանազան կողմերը սփռուած Հայոց վրայ ունի հոգևոր իրաւասութիւն։ Բաց ասոնք՝ լատինք միայն մի քանի առաջնորդութիւններ ունին ամբողջ Ռուսաստանի մէջ, իսկ իսլամներն հազիւ մի քանի քա-

զաքներու մէջ մոլլաներ՝ առանց կազմաւորեալ վարչութեան, իսկ իրենց յատուկ երկիրներու մէջ ունին իրենց կրօնական պետերն անկախ իշխանութեամբ։ Միթէ այսպէս է Հայոց համար։ Հայք առաւել արտաքոյ են Ռուսաստանէն քան ի Ռուսաստան, և Հայոց հոգևոր իշխանութիւնը ու կազմակերպութիւնը չեն նմանիր երբէք հռոմէական առաջնորդութեանց ևայլ կրօնական հիմնարկութեանց։ Միւս կողմէ՝ լատինադաւանք և իսլամք ի Ռուսիա, գոհ են միթէ իրենց մասնաւոր կրօնական իշխանութեան դէմ եղած քաղաքական միջամտութենէ։ Բայց հոգն է Պ. Արփիարեանի, ինք իր պաշտօնն հաւատարմաբար կատարելու համար և ոչ իսկ ի նկատի կ'առնու Ռուսիա գտնուող մեր ազգայնոց մեծ դժգոհութիւնն ու ազգընտիր կաթողիկոսաց բողոքներն, և կ'համարձակի քարոզել որ մինչև անգամ Թուրքիա, Պարսկաստան, Հնդկաստան, Ռումանիա, Պուլկարիա և այլուր գտնուող Հայք հպատակին Ռուսիոյ Պալատինայն, այսինքն Հայոց կաթողիկոսը ռուսական մետրամոլիտէ մը չտարբերուելու համար բոլոր հայք պարտաւոր են համակերպիլ ռուսական եկեղեցւոյ կազմակերպութեան։ Եւ ինչու—որովհետև Ռուսիոյ օրէնքն այսպէս կուզէ եղեր։ Գեղեցիկ փաստ։ Այսպիսի դաւանութիւն քարոզողներ բոլորովին կ'ուրանան Հայոց եկեղեցւոյ պատմութիւնն և գոյութիւնը։

Զգիտեմ թէ՝ խե՞նթ էին արդեօք մեր նախնիք որ ընդդիմացան Ցազկերտի հրամանին, և իրենց անձը զոհելով եկեղեցին պաշտպանեցին։ Ի՞նչ հարկ. եթէ համակերպէին՝ Պ. Արփիարեան այսքան ծանրութիւն չպիտի քաշէր, և հիմակ ոչ միայն կաթողիկոսական խնդիր այլև Ազգութիւն մնացած չպիտի լինէր։ Նոյնը կրնայ լինիլ և այժմ եթէ Ռուսիոյ պատուիրակին հրաւէրն ընդունին հայք։ Միայն անշնորհ բան մ'է ողջ ողջ երթալ թաղուիլը։

Բայց յանկարծ կասկած մ'ընկաւ միտքս։ Փոքրիկ կէտ մը կայ որու վրայ քիչ մը տարակոյս ունիմ։ Արդեօք Պ. Արփիար ինքնակոչ պատուիրակ մ'է. ինչու այդչափ կոկորդը կ'պատռէ և կ'ուզէ որ Ազգին թաղման հանդէսը կատարուի։ Դեռ Ազգը կենդանի է։ Այդպիսի թաղում մ'ոչ-ոչ խնդրած չունի Ռուսիա։ Ուրեմն իբրև փորձ՝ թո՛ղ Հայք ցոյց տան որ դեռ ողջ են. թո՛ղ իրենց կրօնական իրաւունքը պաշտպանեն, թո՛ղ իրենց հայրապետական իրաւունքը հռչակեն, և ապա թողուն որ Ռուսիա ինքնին խօսի։ Եթէ Ռուսիա լռէ, եթէ Հայոց անմեղ և արդար պահանջն նկատողութեան առնու, այն ատեն պիտի իմացուի որ Պ. Արփիար մեզի խաղ մը խաղալու ելեր է, և այնուհետև իր նմանները չպիտի ելնեն նոյն խաղը խաղալ և Ռուսիոյ համար փաստաբանել. . . ։

Ի՞նչպէս կ'գտնես, բարեկամ, այս կասկածս՝ հիմնաւո՞ր թէ անհիմն։ Փորձը պիտի յայտնէ անշուշտ՝ ուրեմն սպասենք փորձին։

ՆՈՅՆ

ԱԶԴ

Տեղւոյս անձկութեան պատճառաւ՝ ամանորի առթիւ գրուած Ազգային և քաղաքական Տեսութիւնք պիտի հրատարակուին յաջորդ թերթին մէջ, ինչպէս նաև ողբացեալ Յովհաննէս էֆ. Մավեանի մասին դամբանական ճառը։

ՆԱՄԱԿՄԸ

Մեր ազնիւ հայրենակից և Ամերիկեան Հիւպատոսարանի թարգման՝ Մեծ. Ռուբէն Էֆէնտի Ազաղարեան, յետադայ նամակն ուղղած է առ Ամեն. Ս. Պատրիարք Հայրն և անոր պատճէնը խմբագրութեանս ղրկած է հրատարակելու խնդրանօք։

Աւասիկ.

Ամենապատիւ Սրբազան Հայր

Քաղաքիս հայ հասարակութիւնը բաւական ժամանակէ ի վեր յետին աստիճան գայթակղած է տեսնելով որ Իզմիրի քահանաներէն Տ. Յակոբ Պալապանեանը Կէօղ-Թէփէի գիւղին մէջ ժողովրդեան կողմանէ արգիլուած է պատարագելու, մինչդեռ նոյն պաշտօնը ոչ միայն կը կատարէ Ս. Ստեփաննոս Եկեղեցւոյն մէջ այլ և ինքը Տեղւոյս Կրօնական ժողովոյ Ատենապետ, Դաւառական ժողովոյ երեսփոխան և Պատրիարքական Տեղապահին սրտակից խորհրդականն է . . . ։

Արդ, Սրբազան Հայր, սոյն խնդիրը Ձեր Նախագահած Կրօնական ժողովոյ նկատողութեան ենթարկելով՝ բարեհաճէիք անաչառ քննութիւն մը կատարել տալ այս մասին, որպէս զի ըստ Եկեղեցական Սուրբ օրինաց պարտ ու պատշաճը տնօրինուի ի հանդարտութիւն գայթակղեալ խղճերու։

Համբուրելով Ս. Աջերնիդ

Զմիւռնիա, 26 Դեկտ. 1889 — *Մնամ որդիական յարգանօք*

Ա՛

Ռ. ԱՂԱԶԱՐԵԱՆ

Ամեն. Տ. Տ. Խորէն Արքեպիսկոպոս

Նախագահ Ազգային Կերբոնական ժողովոյ

ՊԱՇՏՕՆԱԿԱՆ ՊԱՏԱՍԽԱՆ

Խմբագրութեանս կ'հաղորդուի նաև՝ ի հրատարակութիւն՝ պաշտօնական պատասխանագրի մը հետևեալ պատճէնը.

Կ. Պոլիս 24 Յունվար 1890

Մեծապատիւ Սիրելի,

Ձեր Սիրելութեան 26 Դեկտ. 1889 թուականաւ նամակն յատենի ազգային Կրօնական Պատկառելի ժողովոյ ուշադրութեան առնուելով՝ սիրաք եղածը գրուեցաւ վիճակիդ Պատրիարքական Փոխանորդ Տ. Յովսէփ Ծ. վարդապետի և ներփակեալ Ձեր Աշնուութեան կը զրկուի, որպէս զի ուր որ կը գտնուի Նորին Արժանապատուութիւնն՝ ուղղակի Ձեր կողմանէ հասցնէք։

Ողջ ըլլաք ի Տէր

Պատրիարքական Փոխանորդ
ՆԵՐՍԷՍ Վ. ԱՐՍԼԱՆԵԱՆ

Մեծապատիւ
Ռ. Էֆենտի Աղապիրեան
Թարգման Հիւպատոսարանի Մեծ. Նահանգաց
ի Զգ.

ՊԱՏԱՄԽԱՆ ՄԸ
ԱՌ
Պ. Ն. ՔԱՐԱՄԵԱՆ

Հետևեալ նամակն որ ուղղուած է առ Աբյոքանէի Խմբագրութիւն, պատշաճ կ'դատուի նաև հրատարակել թերթիս մէջ։

Պատ. Խմբագրութիւն Աբյոքանէ հանդիսի.

Աբնելէ 1783–84 թիւերուն մէջ կարդացի Տաճկահայոց դպրոցական վիճակ վերնագրով՝ Աբյոքանէէ արտատպուած յօդուածը՝ գործ Պ. Ն. Քարամեանի։ Պարոն յօդուածագիրն առաջադրած է ուսումնասիրել այդ վիճակը՝ նպատակ ըլլալով ամենէն շանրաբյակ ու անդպատակ յարյակում գործելու նոցա (Արևմտեան հայերի) վրայ, այլ կասկածում է թնդիրն ուսումնասիրել հիմնուելով ապուշ դեսպերի և վարահիլի գեղեցիկ-բիւններրի վրայ։

Թէ ի՛նչ աստիճան յաջողած է Պ. յօդուածագիրն՝ այդ նպատակն անտես չառնլով՝ հասկանալի, ճշգրիտ և ամփոփ պատկեր մը գծել ընդհանրապէս Տաճկահայոց դպրոցական վիճակի վրայ, Կ. Պոլսոյ ուսումնական և ձեռնհաս անձերու թողլով քննել և դատել, բաւական կ'համարիմ, իբրև նախկին տեսուչ Զմիւռնիոյ ազգ. վարժարանաց, մի քանի խօսք միայն ըսել Պ. Ն. Քարամեանցի յօդուածին վերջի մասին վրայ, որ յատկապէս այդ վարժարանաց կ'պատկանի և որ տարօրինակ հակապատկեր մը կ'ներկայէ իր բնաբանին հետ։

Պ. Ն. Քարամեան կ'աւարտէ իր յօդուածն այս տեղեկութեամբ որ պակն են իր քրտնաթոր աշխատասիրութեան.

«Մեր ստացած հաստատ տեղեկութիւններին նայելով՝ այդ դպրոցը (Ս. Մեսրոպեան) կանոնաւոր և հաստատուն ծրագիր չէ ունեցել, դասարաններում իւրաքանչիւր տարի ինչ և ինչքան կամեցել են այնքան են սորվեցրել, ոչ մի առարկայ ստիպողական չէ եղել, աշակերտաց կամքն է նոցանից եղել սովորել կրօն և հայերէն . . . : Այնքան մեծ է եղել այդ դպրոցում անկարգութիւնը, որ դպրոցում երբ յայտնի անյառաջադիմութիւն է երևացել (որ միշտ պիտի երևար) բաւականացել են դպրոցի պատին յայտարարութիւն կպցնելով, թէ՝ «վարժապետներուն ծուլութիւնն ու հիւանդութիւնն է պատճառ դպրոցին յետադիմութեան։ Ո՞վ կարող է արդեօք հաւատալ այդպիսի խորին ագիտութեան նոյն իսկ Եւրոպայի դրանը նստած գործիչներից»։ —

Պատ. Խմբագիր, այս հատուածին մէջ որքան բառ նոյնքան ստութիւն կայ։ Շատ կ'ցաւիմ ու կ'զարմանամ, որ Պ. Ն. Քարամեանի պէս համալսարանական պարմանդեր և գերմանական մանրակրկիտ քննասիրութեան ոգւոյն աշակերտող գիրքն մը հաւատ ընծայած լինի անիրաւաբար այնպիսի տեղեկութեանց զոր հասարակ կ'անուանէ, և որ սակայն գլխովին անվարահելի, չըսեմ ծիծաղելի են։

Իրաւի՝ պէտք չպիտի դդայի հերքել այդ ստապատիր տեղեկութիւններն եթէ անոնց կարևորութիւն տուողն նոյն ինք Պ. Քարամեան, և հրատարակողն Արյանքան չ'լինէր։ Բաւական պարզամիտ կամ մոլորամիտ լինելու է անձ մ'որ, թող թէ հաւատալու, այլ հրատարակել տալու չափ յադգնի թէ՝ Զմիւռնիոյ Մեսրոպեան դպրոցն հաստատուն ծրագիր չէ ունեցել, թէ ոչ մի առարկայ ստիպողական չէ ԵՂԵԼ, թէ դպրոցում այնքան է ԵՂԵԼ անկարգութիւնն, որ պատի վրայ անյառաջադիմութեան պատճառ յայտարարուելէ ԵՂԵԼ վարժապետներու ծուլութիւնն և հիւանդութիւնն և այլն։

Կ'չնորհաւորեմ Պ. Ն. Քարամեանն եթէ իր յօդուածին առաջին մասը վերջնոյն հիմդն ունի։ Իր ճշմարտասիրութեան և լրջմտութեան չափը ցոյց կ'տայ ջոգահելով այնպիսի տեղեկաբերներու որ յարուկ նպատակ ու շահ ունին գրպարտութեամբ ճշմարտութիւնը սքօղելու։ Պ. Ն. Քարամեան ԵՂԵԼներու վրայ հիմնուելով կ'թշնամանէ ոչ միայն նախկին տեսուչն, այլև նախորդ բազմաթիւ Ռասումնական խորհուրդներ, ժողովներ կ'ամբաս-

տանէ՝ իբրև տգէտ և ապիկար գործիչներ, և անուղղակի կ'հարուածէ մինչև անգամ Նախորդ Ս. Առաջնորդն՝ իբրև անհոգ ու անտարբեր իշխիրի դպրոցներու անյաջաղթութեան առթիւ։ Եւ սակայն՝ տեղւոյս Ազգ. վարժարաններն Հոգանդոցներու աշխարհի մէջ չէին, խաւարի մէջ չէին գործեր, և սակայն՝ այդ կրթական հաստատութիւններն ունեցած են Ուսումնական խորհուրդներ՝ որոց մէջ շատ ուսեալ, դիտուն ու բանիրուն անձինք անդամակից էին, և սակայն՝ Նախորդ Ս. Առաջնորդն՝ ճշմարիտ ուսուցիչ և քաջահմուտ դաստիարակաև հարցերու, շաբաթը երեք անգամ նոյն վարժարանաց մէջ կրօնագիտութեան և բարոյագիտութեան դասեր աւանդելէ զատ՝ ստէպ կ'այցելէր ամեն դասարաններն և դպրոցական կանոնագիրներու, ծրագիրներու և մանկավարժական հրահանգաց անթերի գործադրութեան հոգ ու խնամք կ'տանէր ի ձեռն Տեսչութեան։

Կարող եմ բարձրաձայն ըսել, որ տեղւոյս Ս. Մեսրոպեան և Հռիփսիմեան վարժարաններն՝ իմ երկարամեայ տեսչութեան ժամանակ, Տաճկաստանի Հայոց կրթական գործին մէջ շատ ու շատ կարևոր դիրք մը բռնած են և զգալի արդիւնք յառաջ բերած։ Վարժարաններն ունէին իրենց յատուկ կանոնագրերն, ծրագիրներն՝ ձեռնհաս խորհրդոց ձեռօք քննուած և ազգային ժողովոց միջոցաւ վաւերացած, գծուած էր մէն մի դասարանի ուսմանց միամեայ ընթացքը, ինչպէս նաև ամեն դասատուի աւանդելիք առարկայի սահմանը և դասաւանդութեան եղանակը, ամեն առարկայ՝ բաց ի գծագրութենէ և անգլիարէն լեզուէ, պարտաւորիչ էր աշակերտաց և աշակերտուհեաց համար, որոց բարոյական, ուսումնական և ֆիզիքական զարգացման մասին թէ Տեսչութեան, թէ Ուսումնական խորհրդոց և թէ Հոգաբարձուհեաց կողմէ տարուած խնամքն ու հոգածութիւնը բացատրութեան կարօտ չեն։

Այս միայն անբացադրելի կ'թուի ինձ, Պատ. Խմբագիր, թէ ի՞նչպէս անկողմնակալութեան յաւակնութիւններ դասող քննադատ մանկավարժ մը պղծոր ազբիւրներու դիմելով ելեր դատապարտեր է մեր վարժարանաց նախկին վիճակն, փոխանակ լրջօրէն ի քնին առնլու անոնց ունեցած կազմակերպութիւնն, ուղղութիւնն, բոլոր ծրագիրներն, Ուսումնական խորհրդոց տպեալ բաղմաթիւ գեղեկագիրներն, քսան տարիէ ի վեր հետզհետէ ներմուծուած վերանորոգումները, և համեմատելով ապրիլ վիճակին հետ՝ ուղիղ եզրակացութեան մը հասնելու։

Անշուշտ Պ. Ն. Քարամեան աւելի կարճ և կարուկ դէպոպէ մը կ'հետևի։ Կ'դիմէ նա մեր ապաշնորհ ընթերցողաց, ինչպէս սովոր էին և ցարդ սովոր են ընել անոնք որ Ա. Մամլոյ խմբագրական աշատ դրութեան հակառակ են, և ի՛նչ ոխ որ ունին խմբագրին դէմ տեսուչէն հանելու կ'աշխատին՝ ստէպ արձականք լինելով պժգալի ստութեանց ու գրպարտութեանց՝ որոց չարժառիթներուն անտեղեակ են։ Այսպիսիք կ'կարծեն թէ արդարութեան պարտ կ'կատարեն և կ'դժկամակին կամ անկարող կը գտնուին հետազօտելու այն ողբալի ներքին շարժումներն ու անձնական նկատումներն որ կ'վրդովեն ժողովուրդն և կ'խանգարեն անոր ազգային, կրօնական ու կրթական գործոց ընթացքը։

Շատ փափաքելի էր, որ Պ. Ն. Քարամեան Տաճկաստանի Հայոց վրայ գրելու ժամանակ իր աչաց առջև բերէր միշտ այս գիտողութիւնը զոր ըրած է իր յօդուածին մէջ թէ—Նոյա (Արևմտեան Հայք) սովոր լինելով գոյն ընդհանուր լսելու մեր ամ՝ գէպոնեբէց և ամ գէպոնեբէց, ակոսամ են արհամարհանօք վերաբերուիլ առ հասարակ դէպք մեր կարծիքը։—

Խնդրելով, Պատ. խմբագիր, որ հաճիք անկիւն մը չնորհել Ձեր պատուարժան թերթին մէջ սոյն նամակիս,

Մնամ յարգանօք,
Մ. ՄԱՄՈՒՐԵԱՆ

ԱԶԳԱՅԻՆ ՆԻՇԵՐ

Կ. Պոլիս, 24 Դեկտ. 1889

Սէր իմ Շահնուր

Գրե՞լ, թէ լռել, այս է առաջին հարցը, որ գրիչը թափթփելուս պէս միտքս կ'պաշարէ, որովհետև գրելու համար նորութիւն և լռելու համար ալ համբերութիւն պէտք է, և որոյ երկուքն ալ թէ կան, և թէ չ'կան, ճիշտ այն բռնապետին ըսածին նման, որ ասկէց իբր վաթսուն տարի առաջ մեր երիտասարդութեան ատեն, օր մը իւր զիւղին մէջ գործուած ոճիրի մը

մը առթիւ հարցաննութեան կոչուելով պեխերը ոլորեց, ձեռքը մէջքի ատրճանակին վրայ դրաւ և վայրագ ակնարկ մը ձգելով ժողովականաց վրայ գոչեց։ Գիտե՛մ. . . բայց չեմ գիտեր. . . սակայն քանի՞ տարիներ անցած են այս դէպքէն ի վեր. ամբողջ երեք քառորդ դար և ահա ամէն բան փոխուած, ամէն ինչ կերպարանափոխ եղած է։ Գիտունք կ'ըսեն թէ բնութեան մէջ բան մը չ'ոչնչանար այլ կը փոխուի։ Ո՞րչափ ստոյգ, ո՞րչափ ճշմարիտ. իրօք խենթ ենք եղեր մենք. այն ատեն ինչ հարկ կայ սպառնալու, ատրճանակ ցուցնելու, սուր ճօճացնելու. փոխանակ սպառնալու բարև կ'բռնեմ, փոխանակ ատրճանակի կ'շողոքորթեմ և փոխանակ սրոյ ջատագովական յօդուածներով կ'լեցնեմ թերթերը և ահաւասիկ յաղթական եմ. . . Իրօք շատ խղճալի էր այն ատենուան վիճակը. օրիորդ մը գլխէ հանելու համար ի՜նչ վտանգներ կային մարդուս առջին. կէս գիշերով պէտք էր թափառիլ փողոցները, մէկ մը տեսնալուն պէս կը ծիկուիլ խոյս տալ ամէն ոտնաքայլէ, մաքլցելով պատերէն վեր ելլալ և շատ անգամ ալ գնդակի մը զոհ երթալ։ Իսկ այժմ ո՜հ որչափ փոխուած են դարերը. ձեռք մը մաքուր լաթ կ'առնեմ, օրուան նորաձևութեան համեմատ կ'հագուիմ կ'սքուիմ, գաւազանս կ'ճօճեմ, ամէն տեսածներս վեհութեամբ կ'բարևեմ—որովհետև օրուան հերսոն եմ ես—թաք, թաք, զոհիս դուռը կ'զարնեմ, բոլոր տնուորները ամենայն յարգանօք կ'բարևեն զիս, կուտեմ տանս մէջէ 'կերածներս, կ'խմեմ թանկագին ըմպելիները, կ'զուարճանամ, կ'մեծարանեմ որչափ որ կարող եմ կլլեցնել, և ի վերջոյ կ'մեկնիմ կրկին գալ խոստանալով։ Եւ ո՞վ չ'երթար այդ նոր դրախտը. կ'շարունակեմ այս կեանքս մինչև որ զոհս գլխէ հանիմ, յետոյ սուտ պատճառ մը կ'բռնեմ և երկտողով մը կիմացնեմ թէ «այլևս անկարելի պիտի ըլլայ ինձ անձամբ յարգանքներս մատուցանել ձեզ, որովհետև» . . . որովհետևին չիտակը կուզե՞ս, որովհետև «ձեզմէ լաւը գտայ» . . . և ես երբ այս ամէնը տեսնամ կ'ըսեմ, բնութեան մէջ բան մը չ'ոչնչանար այլ կփոխուի։

Բայց դուք ամէն օր նորութիւն մ'ունիք ձեր գրչին ծայրը, ի՞նչ էր—Աստուածդ սիրես—անցեալ նամակաւդ գրած, արդարութիւն . . . արդարութիւն. . . կեցցէ՛ տեսնամ. . . ատիկա կամ շատ հին բան մ'է և կամ շատ նոր, որովհետև որո՞ւ որ հարցուցի, ոչ ոք կրցաւ գոհացուցիչ տեղեկութիւն մը տալ այդ նիւթին վրայ,

ումանք ըսին թէ, է բոյս՞ ինչ որ գտանի յարևելս, այլք պնդեցին թէ անպատճառ ծովային ըլլալու է, երկակենցաղէ ըսողներ ալ եղան։ Որովհետև Պիւթագորասի ժամանակակից եղող բանի մը համար ով կրնայ կատարեալ տեղեկութիւն ունենալ։ Մեր հնագէտ պատմագէտներն ըսես՝ թող հինը՝ այս օրուան աղգին մէջ անցած դարձածէն իսկ տեղեկութիւն չունին, ըստորում եթէ գիտնային թէ ի՞նչ կ՝անցնէր թաղերնուն մէջ, կ՝երթային թաղականաց սիրտը կառնէին, քշանցքը կ՝համբուրէին, կամ գովասանական ճառ մը գրելով, կ՝աղատէին սա ճմրան մէջ պաշտօնանկութեան խեղճութենէն, որ է միակ վարձ մեր ուսուցչաց աշխատութեան։ Վերջապէս ճարահատեալ՝ դիմեցինք մեր խելօք Դաւիթին, ամբողջ տօմարը վեցնազարեան, Կիպրիանոսը, էֆիմէրտէն տակնուվրայ ըրաւ, մէջէն չէր կրցեր ելեր, և այսպէս երբ կրկին յուսահատ պիտի վերադառնայինք, յանկարծ աչքին բան մը զարկաւ ուր գրուած էր, «ճշմարտութիւն յերկրէ բուսաւ, արդարութիւն յերկնից երևեցաւ», հիմակ խղճերնիս հանդարտեցաւ, և հասկցանք թէ ճշմարտութիւն ըսածը բոյս մ՝է որ գետնէն կ՝բուսնի և զորմէ մանրամասն տեղեկութիւն կարելի է ստանալ պարտիզպաններէն. իսկ քու արդարութիւն ըսածդ ալ երկինքէն երևացեր է, ուրեմն կամ գիսաւոր մ՝ըլլալու է և կամ մոլորակ մը, որ քանի մը դարը անգամ մը կ՝երևայ։ Սակայն շատ փափագելի էր որ անձրև ըլլար այդ արդարութիւնը և գէթ տարին մէկ անգամ իջնար մեր և մեր աղգային գործիչներուն վրայ, որ մենք ալ կոյր չապրէինք և գիտնայինք թէ այդ անունով բան մ՝ալ կայ եղեր աշխարհիս վրայ, եթէ ոչ գիսաւորներու սպասելու համար Մաթուսաղա ըլլալու է մարդ, և այդչափ կեանք ալ անտանելի է դարուս մէջ, մանաւանդ որ հաց ալ պէտք է ապրելու։

* * *

Բայց այսօր ժամանակն էր այդ հին յիշատակները քրքրելու. անոնք թող թաղուին անհունութեան մէջ և ահա մի քանի օրէն տարի մը ևս պիտի բարդենք իրենց թուոյն վրայ, տարի մը որ շատերը լացուց և շատերը ուրախացուց, ահաւասիկ ոտքերս հազար ութ հարիւր իններեսունին վրայ դրած, յետադարձ ակնարկ մը կ՝ձգեմ մահամերձ տարւոյն վրայ։ Հոն վաճառականը, իւր շուրջը բոլորած գրագիրները, անյագաբար կ՝թերթէ

մայր տումարը և սիրտը միշտ ի տրոփ է. ինչ ու ինչը ի՞նչ արդիւնք պիտի արտադրէ արդեօք, մինչդեռ տքուն գրագիրը գլուխը հակած մերթ կ'գումարէ և մերթ կ'խորհի իւր ստանալիք կաղանդչէքին՝ ու ամսականին յաւելմանը վրայ։ Գումարը վերջացաւ, հաշարները քիչ կ'թուին վաճառականին. կ'բանայ դան Ֆախէը, և ամէն տողին վրայ հարցումներ կ'ուղղէ մառանապետին։ Յետոյ կարգը կուգայ վաճառադան Ֆախուրց, այս ինչ խելք է կ'ըսէ իւրովի. ես չահիմ և այլք ուտեն, չորս հարիւր լիրա վաճառատան վարձք. ահաւասիկ խանութպանի մը դրամագլուխը։ Ի՞նչ է այս բանակը որ գլուխս ժողվեր եմ. հօրը բարկացողը, մօրմէն գժտողը բոլորն ալ հոս են։ Այս ոչչափ գրագիր գործակատար, հաւաքիչ, մաքսակալ, պահապան, բեռնակիր, երկու մարդով, այս ամէն գործերը կ'տեսնուին։ Ես չահիմ այս խմպլները չռայլեն հա, հալածեմ գլուխէս ելլան երթան. այսչափ մարդու ամսական. ասոր չահն ի՞նչ ընէ, վաստակն ինչ ընէ, և երբ կ'պատրաստուի կանչել մէկիկ մէկիկ ճամբու դնել, իսկոյն յաճախորդ մը ներս կ'մտնայ, մեծաքանակ առևտուրի մը կ'սկսին, մարդի'կը չեն բաւեր գործելու, վաճառականին այն չարաչուք ժամը կանցնի, կ'ղրկայ այդպիսի խորհուրդ մը իսկ յղացած ըլլալուն, և ամէնքն ալ վարձատրելով ամսականի յաւելումներ կընէ, կ'քաջալերէ զիրենք և ուրախ ղուարթ կ'մեկնին։

Անդին քօմիսիօնները վաղուց ղրկած է իւր թղթակցաց հաշիւը. սակայն ո՞ւր է պատասխան. կարծես թղթատարը այդ օրերը ուխտած է կամ զիշերով մեկնիլ գաւառներէն և կամ տասնըհինգ օրը անգամ մը հանդիպելով հապճեպով երթալ առանց մեր պարոններուն նամակներն առնելու։ Բայց այս դէպքերը չեն լեցներ քօմիսիօններէն պահանջի էջերը։ Ցրուիչը նամակ մը բերաւ, քիչ մը կ'ուրախանայ, կ'բանայ զայն և կէսը չ'կարդացած մէկդի կ'նետէ, «հերն անիծեմ այս քրէտին հաստատողին, մեղքը մեզի քրէտի ընողին վիզը, ինչո՞ւս պէտք հիմակ այս նեղութիւնները. եթէ մեզի ապառիկ չ'տան, մենք ալ ապառիկ չենք ղրկեր, և հիմակ այս սրտնեղութիւնները չենք քաշեր», ի՞նչ եղաւ արդեօք այս քօմիսիօներին որ յանկարծ բորբոքեցաւ.—ինչ պիտի ըլլայ, թղթակիցներէն միոյն վեցամիս առաջ հինգ հարիւր լիրայի ապրանք ղրկած էր եռամսեայ պայմանաժամաւ. պայմանաժամը երկու ամիս անցաւ և հազար նեղութիւնով հազիւ կրցաւ երեքհարիւր ոսկի փրցնել. հիմակ ալ եղեր ապրանաց սղութիւնը պատճառաբանելով հարիւրին չորս

գեղջ մը կառաջարկէ, մինչդեռ խեղճ քոմիսիոներին չահելիքը հարիւրին երկուք է։ Սակայն փոխանակ դատարանները դեղերելու կ'մտադրէ ընդունիլ, մելամաղնոտութիւն մը կ'ուզայ վրան, ամբողջ պահանջները մերժած կ'կարծէ. նոյն վայրկենին ամէն անձ անվստահելի է իրեն և քիչ կ'մնայ որ բոլոր թղթակցաց հեռագիր տայ, որպէսզի ընելիք գեղջերներին օր առաջ ընեն և ինքն ալ հասկնայ ինչու տեր ըլլալը։ Վայրկեան մը ևս ու ահա հեռագիր մը իւր միւս թղթակցէն «պանքոթոմանէն վեց հարիւր լիրա պիտի տան ձեզ, անցեալ թղթատարով չորս հարիւր յիսուն ղրկեցի, բրդեղէնի պէտք ունինք. մանրամասնութիւնք նամակաւ» իրօք խենթ եմ ես կ'ըսէ իւրովի ժպտելով. քիչ մնաց որ մուկի մը համար ամբողջ տունը այրէի, բայց ես այսպէս բան կ'ընե՞մ։

* * *

Մեր նպարավաճառը բնաւ մի հարցներ, անցեալ տարի հազար հինգ հարիւր դահեկանի չափ ապրանք ունէր, ամբողջ տարի մը ընտանիքը ծառայելէն և կնոջը ձեռք մը լաթ ալ ընելէն յետոյ, երէկ նայեցաւ որ ոչ տակառներէն բան մը պակաց է և ոչ պարկերէն, խանութի յունվարի ամսականն ալ վճարեց, ալ ի՞նչ մնաց անդին. ևօթէ այս օր քէֆէ։ Սակայն վարժապետին համար այսպէս չէ, անոր հաշուեկշիռը կաղանդին երկրորդ օրը կըլլար ամէն տարի, կըլլար կ'ըսեմ որովհետև այս տարի առատ հունձ չ'կրնար յուսալ վաստակաբեկ աշակերտներէն, որոնք պատրուակ մը կ'փնտռէին վարժապետին կաղանդչէքը կլանելու. և ահա հասաւ ինդէլիկենցեան թէ ինֆլուենցեան, որն ալ որ ըլլայ ճնասը միշտ ճնաս է։ Դպրոցները փակ պիտի մնան մինչև մէկ ամիս բարձրագոյն հրամանաւ։ Ի՞նչ ընէ հիմակ վարժապետը. տանը մէկ անկիւնը քաշուած ձեռն ի ժնօտ կ'խորհի. մերթ կ'նայի դրացի երկաթագործին վրայ, և թէև իւր ու անոր մէջ կեցած բարոյական տարբերութիւնը կշռելով չ'ուզեր նախանձիլ անոր վիճակին վրայ, սակայն վերջապէս անոր քսակին մէջ միշտ քանի մը մէճիտ կ'գտնուի, մինչդեռ իւր ամբողջ հարստութիւնը, աղաչելէն անդին չանցնիր. կ'չիէ ճակատը, ոհ Աստուած իմ, ինչ տխուր տեսարաններ չեն ներկայանար երեւակայութեան առջև. դպրոցը գոց է, կաղանդի նուէր չ'կայ, և որ անտանելին է, դուցէ ։ . . դուցէ,—չ'ուզեր այս կէտը յիշել,

աչքերը կ'գոցէ որպէսզի չ'տեսնայ գուցէին հետևութիւնը— Անխիղճ աղաները ամսական մ'ալ չ'վճարեն խնայողութեան համար, ի՞նչ կըլլայ վախճանը, խեղճութիւն, յետոյ նօթութիւն, յետոյ աունէն վռնտուիլ, յետոյ . . . այնչափ յետոյներու կերթայ որ քիչ մնաց հեղձնու իւր յուսահատութեանը մէջ։ Հազար անգամ կանիծէ այն ժամը որ յամառութիւնը՝ բռնեց, ու այնչափ թախանձանաց չանսալով տէր տէր չեղաւ։ «Այն եղողներէն ոչն իրմէ արժանաւոր էին։ Հոկէ չիտակ կարդալ մ'իսկ չէին դիտեր և հիմակ վորերնին ուռեցուցած կ'պտըտին և այս պէս հետզհետէ քահանայութեան վրայ խորհելով խորհելով քահանայութեան յատակագիծ մը կ'գծէ, կ'փարատէ յուսահատութիւնը և մեր վարժապետը կըլլայ տէրտէրցու։ Ողջոյն քեզ Տէր տէր։

Իսկ մեր Տէր Հայրը ի՞նչ կ'խորհի։

—Տէրունական օրերը կ'մօտենան, սաղմոսերգութիւն, պաշտօն պատարագ շատ, բայց շահ չիք։ ամբողջ շաբաթ մը աշխատէ, եկեղեցին պառկէ, տունէդ հեռացիր, պատարագէ, քարոզէ, սաղմոսերգէ, ձեռքդ անցնելիքը շատ շատ չորս հինգ մէճիտ։ վարժապետի մը ամսականին հազիւ մէկ հինգերորդը։ Ո՞ւր որ հիւանդ կայ, վազէ ճիւնին, բուքին, անձրևին, ուրարը վիզդ մեռելի կնունքի հասիր, դարձեալ տանը վարձը երկու ամսական յառաջ վազած է, դարձեալ դուն ետ մնացած ես։ Վարժապետներուն պէս մէկէն հինգ վեց հարիւր դահեկան չես առներ որ մէկ ցաւիդ դարման ըլլայ։ տասնին, հինգին ինչը կըլլայ, ուր է կարգուող ալ չ'մնաց վառք Աստուծոյ, այն ալ կապուեցաւ մեր բաղդէն։ մէկ մ'ալ դիցուք թէ եղան, ես ինչ ծուխ ունիմ, որ բոլորն ալ էռնաֆ արհեստաւոր։ Գնա՛ հարսանիք առատ օրի ու երգնէա գէր, ստակ մի՛ հարցներ։ Արդէն հարուստ ննջեցեալներուն մեզի կանչած չ'ունին։ ի՞նչ ընեմ, ձայնս կրնամ բռնի անուշցնել, դէմքս գեղեցկացնել։ ի՞նչ որ եմ նոյնը պիտի մնամ։ Մեր հայրապետները այդ հեռատեսութիւնը չեն կրցած ընել։ Նոր մաշտոցին մէջ յաւելցնելու է քահանայից ձեռնադրութեան կանոնին վրայ, գեղեցկադէմ անուշ ձայն ունի։—եթէ ոչ նօթի կ'մնայ, տես տես դա վարժապետը, տես երկկ դասը մտնելու կ'վախնար, այսօր մեզի կարդ չ'տար որ բերաննիս բանանք, որու ինչ ըսելու է, բերանդ բանալուդ պէս կռիւը կ'պայթի և մենք կըլլանք խռովարարը, որովհետև ժողովրդով, եպիսկոպոսով անոր վակած են և ամենէն խելօքութիւնը լռելն է,

սա ծնունդն ալ անցնէինք տեսնանք ի՞նչ պիտի անցնէր ձեռ-քերնիս. մեր կեանքը ալ այսպէսով պիտի անցնի «ոչ տիր ելաց ոչ առ փախեր» ոչ հարուստ պիտի ըլլանք և ոչ ալ կուշտ փո-րով հաց պիտի ուտենք։ Ի՞նչ ընենք, եղիցին կամք տեառն օրհ-նեալ. եկեսցես ըսեմ ու պառկիմ։ Աստուած նոր բարիներ տայ նոր տարւոյ հետ։»

Ահաւասիկ, սէր իմ Շահնուր, ես այսպէս տեսայ անցեալ 1889ի վիճակը և հաղիւ տեսածիս մէկ հազարերորդը կրցայ պատմել քեզ, որովհետև եթէ դու որ մայրաքաղաքի մէջ կ'գտնուիս այս-չափ երկար նամակներ կ'ուղես, հապա Տօք. Փաշլեանն ի՞նչ ընէ որ՞իւր հայրենիքէն հեռու ամէն օր նորութեանց կ'սպասէ. մեծ պարտականութիւն ունինք գրել և յաճախակի գրել, մանաւանդ այս պարագայիս մէջ, որ ինֆլիւէնցեան, կարմրախտը փողցաւը, տանկը պաշարած են մայրաքաղաքիս գրեթէ մեծա-գոյն մասը և իրեն պէս ճարտար բժիշկներ միշտ կ'փնտռուին ամէն կողմէ։ Ինքը Տօք. Տօպրաշեանի համար ամէն օր կըսէր թէ՝ բժշկական աշխարհիս մէջ մեծ ապագայ մը կ'սպասէ իրեն և ահա իրականացան իւր գուշակութիւնները։ Ես թէև իրերա-գովական ընկերութեան անդամ չեմ, սակայն տեսածներս ալ չեմ կրնար ուրանալ, որովհետև երբոր Տօք. Տօպրաշեանի հի-ւանդանոցին առջևէն անցնիմ՝ դրսի դռնէն դէպի ներս շար-ուած կ'տեսնեմ յոյժ բազմութիւն հիւանդաց, կուրաց, կաղաց, քօսացելոց, տանկահարաց և այլն և այլն ամէն օր յիսուն վթիսուն անձանցմէ աւելին։ Խեղճ աղքատները ուսկից ճարեն բժշկի այ-ցագին և դեղագին, կ'դիզուին հոս, տօքթօրը կարգաւ և ամե-նայն մարդասիրութեամբ կ'նայի ձրի, դեղերն ալ իւր դեղա-բանէն կ'ուտայ ձրի, և ասկից աւելի ի՞նչ օգնութիւն կարելի է ընել աղքատին։ Տիկին մը որ քսան տարիներէ հետէ կ'տառա-պէր մորթախտէ մը ստիպուած էր ձեռնոց գործածել, անցեալ օր տեսայ որ ձեռնոցները հաներ է և ձեռքերուն վրայ վէրքի նշան իսկ չ'կայ. Տօք. Տօպրաշեան բուժած էր զինքը։

Տէր Աստուած զՁեզ ղերծ պահեսցէ ինֆլուէնցայէ, կար-մրախտէ, ի տանկէ և յ'անկուտիութենէ որ է մայր ամենայն չարեաց։

Սիրով կ'ողջունեմ զՁեզ

ՔԱՍԻՄ

ԲՆԱՒՈՐԱԿԱՆ ՈՒՐՈՒԱԳԻՐ

Պ. Հ. Մ. ՍԴԱՆԼԻ

Օրուան հերոսն է Պ. Սդանլի։ Ասպետական հին ու վիպա-ական նոր տարեգիրներու մէջ չկայ ասպարէզ մ'այնքան արկա-ծալի որքան Կալէսի դրծատուն է մ'ելնող վոքրիկ տղուն, որ Սէ Ալֆրէդ խորհրդաւոր վարագոյրը պատռեց։ Հմայելի և մտագրաւ են այն հատորներն որ կ'պատմեն թէ ինչպէս Պ. Սդանլի գտաւ Լիվինկսդընը, ինչպէս Մտէզա թագաւորը հա-ւատքի բերաւ, ինչպէս Դոնկոյի դուռը բացաւ և Էմինն աղա-տեց։

Թէև շատեր քիչ շատ գիտեն թէ ո՞վ է Պ. Սդանլի, սակայն քիչերը անոր արտասովոր ասպարիզին վրայ որոշ և ամփոփ գա-ղափար մ'ունին, ասպարէզ՝ որ թերևս տակաւին իր ծայրագոյն կէտը հասած չէ։ Հաւանական է որ օր մը հանճարեղ մարդ մը ելնէ և բանահիւսական աւիւնով նկարագրէ Պ. Սդանլիի ար-կածները։ Ահա այն ժամանակ երևան պիտի գայ վէպ մ'որ յունական և միջնադարեան դիւցազներգներու հետ պիտի դասուի. վասն զի Հերակլէսի շահատակութեանց, Ոդիսևսի թափառումներու և Արթուրեան քաջագործութեանց չափ կըր-նայ նիւթ հայթայթել բանահիւսին Պ. Սդանլիի բազմարկած կեանքը։ Մինչև իսկ այս պարզ ու արձակ 19դդ դարուս մէջ, որմէ կ'ըսուի թէ՝ նիւթն ու շոգին ի սպառ տարագրած են այն իտէալն որ երեկոյեան աստղին պէս կ'շողար հին վիպասանու-թեան սահմանը, ունինք բաղդախնդիր մ'որ անարժան չէ Մեծն Կարոլոսի քաջերուն կամ Արթուրի ասպետներուն կարգն անց-նիլ։

ՌԻՆԱԼՏՕ

Անհնար է կարդալ Պ. Սդանլիի վերջին նամակները և չյիշել այն խոշընդոտներն որոնցմէ Կոտֆրուայի ասպետներէն մին մի-այն կարող եղաւ անցնիլ։ Ցաւալի է որ այսօր անուանի խտա-լացի բանահիւս՝ Դասսօն անտես կ'անցնի։ Բայց իր Աղաբեալ Երու-սաղէմ կարդացողն քաջ կ'յիշէ հմայեալ անտառը։ Խաչակիրները պաշարած էին Երուսաղէմը, երբ պաշարման գործողութիւնն-ը դադրեցան Ս. Տեղեաց պատուարները կոծող մեքենայից

խորտակմամբ։ Ատաղձի պէտք կար. բայց ատաղձը կարելի էր միայն բերել ահարկու անտառէն որու խիտ ճիւղերը կ'վանէին արևուն աղօտագին լոյսն և որ մանաւանդ անթափանց էր ու անառիկ՝ իսմէնօ վհուկին թովչութեամբ։ Երբ խաչակիրներն այդ անտառին ահռելի խաւարին մէջ մտան շարժմունք սաստիկ ցունց տուին երկրին, ծառերը մրմունջներ և հծծումներ հանեցին, որպէս թէ մրրկայից հովեր անոնց ճիւղերը կ'փոթորկէին։ Վերուստ շանթեր կ'որոտային, ահեղ, բարձր ու բոցավառ ամբարտակներ կ'կանգնէին ասպատակներուն աչաց առջև, և քաջընտիր զօրականներ հմայուն անտառէն կ'քաշուէին յուսաբեկ և դողահար։ Մինչև անգամ անվեհերն Դանդրէտ վըհուկին հնարից առջև անզօր կ'մնար և խաչակիր բանակն ուժաթափ և յուսահատ։ Եւ ահա Ռինալտո՝ որ Արմիտայի աղեղը կ'գործածէր, թովեալ անտառին ահարկու մթութեան մէջ կը թափանցէ և անզուսպ արիութեամբ կ'զսպէ հմայքն, կ'սատակէ դևն և յաղթական կ'կանգնի։

ԳՈՆԿՈՅԻ ԱՀԱՒՈՐ ԱՆՏԱՌԸ

Կարելի է ըսել այսօր մեր ժամանակի Ռինալտոին՝ մինչ կ'երևի վերստին մեր մէջ. — «Ահա տեսէ՛ք պետն որ կ'դառնայ յաղթութեամբ պսակեալ.» — Բայց Ռինալտոի վտանգն օր մը միայն տևեց, մինչդեռ Պ. Սդանլիի յուսահատական պայքարը Գոնկոյի ահաւոր անտառին դէմ տևեց 160 օր։ Իր ամեն նախորդները յաղթահար վերադարձան։ Մինչև իսկ Կորտոն, այդ աղնիւ Դանդրէտն, անկարող եղաւ հասնիլ Էմինին և զանի ազատել։ բայց Պ. Սդանլի յաջողեցաւ, և ի՞նչ դժուարութեանց տակաւով։ Աւասիկ իր նամակներէն նշանաւոր հատուած մը.

«Զանա՛ երևակայել այս դժուարութեանց մի քանին։ Աչաց առջև բեր սկոմտական թանձրախիտ անտառ մը՝ անձրևաթոր։ Այս անտառն մաքառուտ մնրուտ մ'է՝ հնօրեայ ծառերու անթափանցելի ստուերին ներքև թագուն, ծառեր՝ որ 100էն մինչև 180 ոտք բարձր են և ուր առատ են տատասկներ և փուշեր։ Անձուկ խորշեր թփուտին խորը կ'սողոսկին, և երբեմն մեծ դետի մը խորասոյզ գետակիցը։ Այս անտառն ու թփուտը քայքայման ու ոճման ամեն ատիճանի մէջ կ'երևին. հին ծառեր կիսակործան իրարու վրայ յենած ահատեսիլ և գեանատարած. մրջիւններ և միջատներն այլազան, այլալափ ու այլագոյն, որ կ'ողողան շուրջն. վերև կապիկներ և չիմպանզներ, թռչուններու և անասուններու տարօրինակ ձայներ, թփուտին մէջ դղրդիւններ՝ մինչ փիղերու երամներ խոյս կ'տան։ Թղուկներ՝ թունաւոր օլաքներով զինուած և յաղագովի թագչած պատ-

նեչի մ'եղին կամ մութ խորշի մը մէջ. կորովի, սեւամարմին ընիկներ՝ սոսկալի սպրասուր նիզակներով կանգուն և անշարժ՝ իբրև անշունչ արձաններ։ Տարուան ամէն օրը տեղատարափ անձրև գլխուդ վրայ։ Ցահաբոյր մթնոլորտ մը կ'պաշարէ քեզ իր յարակից ախտերով՝ տենդ և փորհարութիւն։ Օրն ի բուն մթութիւն ու խաւար, գրեթէ շօշափելի՝ բոլոր գիշերը։ Արդ՝ եթէ երևակայես այսպիսի անտառ մը Բլիմութէն մինչև Բիդրհէտ տարածուած, այն ժամանակ ճշգրիտ գաղափար մը կ'ունենաս այն դժուարութեանց վրայ որ մեր առջևն ելան Գոնկոյի անտառին մէջ։»

Եւ սակայն Գոնկոյի անտառին անցքն, որու մէջն, ինչպէս կ'ըսէ Սդանլի — «Քալեց, խորտկաեց և իր ճամբան բացաւ 160 օր, իր ողիսական չրջումներուն լոկ մի միջավէպն է։

ԿՈՐՏՕՆ ԶՕՐԱՎԱՐՆ ԵՒ Պ. ՍԴԱՆԼԻ

Կորտօն զօրավարը միշտ կ'խորհէր Գոնկոյի ճամբով հասնիլ Էմին փաշային՝ երբ սա հինգ տարի առաջ ընկեցիկ Սուտանի հասարակածային նահանգին մէջ մեծ դժուարութեանց մատնուած էր։ Իր նպատակն էր գետը բռնելով գերաճառներու կայանը գրաւել ու կործանել։ Սակայն անկատար մնաց իր խորհուրդն, վասն զի Անգլիոյ կառավարութիւնը հրաման տուաւ անոր որ Քարդում ուղևորի։ Ակամայ ընդունեց զօրավարն այս հրամանը և միշտ կ'յուսար ի գործ դնել իր խորհուրդը։ Իր վերջին մի հեռագրին մէջ առ Պելժիոյ թագաւորն Կորտօն կը աղերսէր թոյլ տալ իրեն, յանուն Ափրիկեան միջազգային ընկերութեան, Պահր-էլ-Կազէլն և հասարակածի գաւառները գրաւել։ Բայց Բրիտանական կառավարութիւնն, որու գլուխն էր այն ժամանակ Պ. Կլատսդընն, հաւանութիւն չտուաւ, և Կորտօն զօրավարն քաղաքական նկատմանց զոհ ընկաւ։ Ճիշտ այն միջոցին որ զօրավարն Քարդումի մէջ պաշարուած էր և լրտ Ուօլսլի Նեղոսի ճամբով Անգլիոյ պատիւը փրկելու կ'ճգնէր, Պ. Սդանլի փորձ փորձեց ազդեցիկ անձի մը ձեռօք համոզել կառավարութիւնը Կորտօնի օգնութիւն հասցնելու Գոնկոյ գետին ճամբով, և Մահտիի զօրքն յետուստ զարնելու համար արշաւանք մը պատրաստել՝ ձեռնհաս մարդու մը հրամանատարութեամբ։ Այս կերպով կ'ըսէր Պ. Սդանլի Մահտին պիտի ստիպուէր Քարդումի պաշարումը բառնալ։ Այս փորձը կ'ընէր Պ. Սդանլի 1884 Սեպտ. ամսուն մէջ։ Դժբաղդաբար անյաջող ելք ունեցաւ, միշտ քաղաքական պատճառներով, և Պ. Սդանլի երեք տարի վերջը միայն հրաման ստացաւ Էմին փաշան ազատելու։

ՀՄԱՅԵԱԼ ԿԵԱՆՔ ՄԸ

Այնպէս կ'երևի որ Պ. Սդանլիի կեանքն հմայուած է։ Եւ ոչ մարդ մ'այնքան փորձանքէ անցած է, և ահա այսօր մեր մէջ կ'գտնուի նա՝ կիսադարեան արկածներէ յետոյ, կայտառ, կորովի ու քաջառողջ։ Ի՛նչ տարօրինակ փոփոխութեանց պատկեր մը կ'ներկայէ նա այն օրէն՝ երբ իբրև մանուկ մը զինք տարին թողուցին գործատուն մը, մինչև այն օրն երբ յաղթական կը մտնէր ի Զանկիպար։ Երկարապատում վէպ մ'է իր կեանքն։ Դեռ պատանեակ մ'էր. մսավաճառի մը մօտ իր օրապահիկը կ'շահէր երբ օր մը խանութէն խոյս տալով կ'վազէ ծով և ապա նաւ մտնելով ինքզինք կ'գտնէ ի Նոր-Օրլէան։ Ծանուցում մը կ'տեսնէ Հենրի Մօրդլէք Սդանլի անուն մարդու մը գրպակին վրայ, թէ իրեն սպասաւոր մը պէտք է, և իսկոյն ներս կ'մտնէ և պաշտօն կ'խնդրէ։ — Եւ ի՞նչ կ'գայ ձեռքէդ, կ'հարցնէ անոր բարեդէմ խանութպան մը։— «Ամեն ինչ, կ'պատասխանէ պատանին, որ իմ տարիքս և ոյժս ունեցողը կրնայ ընել։» Եւ իրօք Կալլէսցի այս տղան պաշտօնը ստացաւ, և երբ մեռաւ իր տէրն որ զինք որդեգրեր էր, անոր անուն ալ ժառանգեց։ Այսպէս ճոհն Ռաուլէնաս եղաւ Հ. Մ. Սդանլի։

Միշտ աշխոյժ և արթուն եղած է Պ. Սդանլի. իր պապը կը անուանէր զանի — Ապագայի մարդ։ Երբ իր հայրագիրը մեռաւ գնաց մտաւ Հարաւայնոց դրօշակին ներքև յԱմերիկա և շատ կռիւներէ անվնաս անցնելէ ետև՝ գերի ընկաւ ի Բիդսպըրկ։ Ի վերջէ խոյս տուաւ, ի լուղ անցաւ գետէ մ'երբ հրացանի գնդակներն կարկուտի պէս կ'տեղային իր վրայ և յաջողեցաւ իր բնիկ երկիրը Կալլէս (Ուէլս) հասնիլ՝ ուր մօրը տունը գնաց հնոտի հագուստներով և թշուառ։ Մայրը սիրայօժար ընդունեց զինք, բայց Սդանլի շուտով վերադարձաւ յԱմերիկա, վերստին պատերազմի մէջ մտաւ, միայն այս անգամ Հիւսայնոց կողմը բռնեց՝ չէ թէ ցամաքի այլ ծովու վրայ։ Քիչ ժամանակէն երևելի հանդիսացաւ՝ երբ կրակի տակ լողալով՝ չուան մ'ի ձեռին գնաց Հարաւայնոց մի նաւն՝ որու նաւապն խոյս տուած էր թշնամւոյն կրակէն ստիպեալ, և որու ոչ ոք կարող էր մօտենալ՝ իբրև աւար գրաւելու համար։ Պ. Սդանլի մօտեցաւ, կապեց նաւն, և յաղթանակաւ քաշելով առին զայն։ Այս քաջութեան շնորհիւ գինուորական աստիճանը բարձրացաւ և

իբրև այն, օրագրի թղթակից լինելով սկսաւ երբեմն դրել Նիւ-Եօրք Հերալտ լրագրին։

Երբոր Պ. Սդանլի նաւը Կ. Պոլիս էր՝ ինք դէպ ի Երուսաղէմ ուղևորութիւն մ՚ըրաւ, և Փոքր Ասիայէն անցնելով շատ նեղութիւններ քաշեց աւազակաց երեսէն։ Իզմիրի մէջ ձեռբակալուելէն ետև՝ ազատութիւնը գտաւ։ Ելուզակներ վերստին կողոպտեցին զինք և ապա իբրև գող խլխանութեան յանձնեցին։ Այս ամեն արկածներու ժամանակ Պ. Սդանլի իր սովորական անխռով, հնարամիտ ընթացքը պահեց։ Վերջապէս Միացեալ-Նահանգաց հիւպատոսի և Լէվնի Հերալտի միջոցաւ Պ. Սդանլի կառավարութենէ վոխարինութիւն ստացաւ և Կ. Պոլսէն հեռացաւ։

Պ. ՍԴԱՆԼԻ ԻԲՐԵՒ ԹՂԹԱԿԻՑ

Երբ Պ. Սդանլի Ամերիկա դարձաւ թողուց նաւային պաշտօնն ու ինքզինքն օրագրութեան տուաւ։ Առաջին անգամ իբրև լրաբեր միացաւ Շէրման զօրապետին որ Սիուքսի Հնդիկներու դէմ կ՚քալէր։ Իր նամակներն ընտիր էին, և երբ լրտ Նաբիէ Ապիսինիոյ Թէոտոս թագաւորին դէմ գնալու հրաման ստացաւ, Պ. Սդանլի Հերալտի կողմէ ընկերացաւ անգլիական զօրաց։ Կարելի է ըսել որ Պ. Սդանլիի միջազգային ասպարէզն այս թուականէն կ՚սկսի, և անպատեհ չէ հարևանցի քննել այն յատկութիւններն՝ որ պատճառ եղան իր լրագրական յաջողութեան։

Պ. Սդանլի չունի Պ. Ֆորպսի գրական տաղանդը։ Իբրև գրագէտ առաջնակարգ տեղ մը չէ կարող բռնել։ Իրաւ՝ դիւրասահ և արագադիր գրիչ ունի, բայց գրածն յիշողութեան վրայ խոր տպաւորութիւն չաղդեր։ Իբրև աշխատող՝ անխոնջ է։ Պ. Սդանլի մի անգամ ըսած է խօսակցի մը։ — «Հին Կտակարանի մէջ կայ ընտիր խօսք մը զոր միշտ կ՚յիշեմ, ի՞նչ բանի որ ձեռք զարնես, բոլոր զօրութեամբդ կատարէ։ Նիւ Եօրքի մամլոյն թղթակից լինելէս մինչև ցայսօր ինչ գործ որ ստանձնած եմ, հաստատ կամքեմ կատարած։» Պ. Սդանլիի յետագայ յաջողութեանց գաղտնիքին ահա այս էր. գործ մը վեր ի վերոյ չկատարել, այլ բոլոր զօրութեամբ։ Շատ մարդիկ կրնան ճարտարամիտ և յարատևող լինիլ, բայց քիչեր կարող եղած են հասնիլ Պ. Սդանլիի հասած բարձունքը։

ԻՆՔՆԻՇԽՈՂՈՒԹԻՒՆ

Անտարակոյս այս մարդն ունի բնական մեծ ձիրքեր. առաջինն է ինքնիշխողութիւնը. իբրև բնիկ Կալլէսի՝ յետին ծայր ծանրաղլուխ է և անձնատէր։ Մերթ ընդ մերթ կ'բորբոքի, բայց սովորաբար ծանր կ'խօսի։ Իր խօսքերն հասուն մտախոհութեան արդիւնքն են, այն միջոցին իսկ երբ իր գործերն յանկարծական են փայլակի նման։ Պ. Սդանլի մի անգամ ըսած է. — »Ինքնախոստը միշտ իբրև սփոփում նկատած եմ և մտածութեան նեցուկ։ Կ'յիշեմ որ երբ դէպ Գոնկոյ կ'ուղևորէի՝ շատ վտանգաւոր երկիր մը մտնելու կ'պատրաստուէի։ Գիտէի որ անխուսելի էր պատերազմը և իմ մարդոց պատուէր տուի որ պատրաստ գտնուին։ Սկսայ խորհիլ. ծխափայտս վառեցի և հինգ վայրկեան ծխեցի կռուին յատակագիծը յօրինելու։ Պահ մ'ետք մահաբեր պատերազմի մը բռնուեցանք որ քանի մը ժամ տեւեց։

Պ. ՍԴԱՆԼԻ ԻՐ ՇԷՔՍԲԻՐԸ ԿԱՅՐԷ

Պ. Սդանլի ոչ նուազ հնարագէտ մարդ է։ Կ'պատմուի թէ երբ Ապիսինիա կ'գտնուէր Աստուածաշնչէն կտոր մը յաւելցուց իր հեռագրին որպէս զի մինչև վերջն հեռագրական թելն իր ձեռքն ունենայ և այլք իրմէ առաջ լուրեր չհաղորդէն։ Այս հնարագիտութեան մի ուրիշ փորձը ցոյց տուաւ երբ իր սիրական Շէքսբիրի գիրքն այրեց որպէս զի իր յիշատակագիրն վտանգէ ազատէ։ Անգամ մը հինգ հարիւր վայրենի բնիկներ կ'պաշարեն զինք և սպաննելու կ'սպառնան եթէ իր յիշատակագիրը չայրէ։ Վասն զի այդ վայրենիները տեսեր էին որ Պ. Սդանլի անոր մէջ կ'ուրուագրէ, և կարծէին թէ զիրենք գիւթեր էր։ Բայց յիշատակագիրը թանկագին գանձ մ'էր Պ. Սդանլիի համար և անոր այրումն մեծ կորուստ մը։ Ի՞նչ ընէ. բնիկ վայրենիներն անողոքելի էին։ Պ. Սդանլի բացաւ իր գրասեղանն, տեսաւ իր Շէքսբիրի գիրքն թղթերուն մէջ և խնդագին դիտեց որ արտագին տեսքն իր յիշատետրին նման էր։ Իսկոյն առաւ զայն և հարցուց վայրենիներուն թէ արդեօք այս գիրքէն գանգատ ունին։ Չա՛, հա՛ գոչեցին ամենքն և Շէքսբիրը բոցերուն մէջ նետեց։ Վայրենիները հեռացան գոհ և ուրախ։

ԱՓՐԻԿԷԻ ՍԻՍԻՓՈՍԸ

Պ. Սդանլի վարչային արտասովոր ճարտարամտութիւն ունի։ Մի անդամ պատահապէս ըսած է թէ Ափրիկէի մէջ մէկ միլիոն լիրա ծախս ըրած է։ Երբ Գոնկոյի կառավարութիւնն իր ձեռքն էր՝ իր հրամանին տակ ունէր 75 եւրոպացիէ և 2000 բնիկներէ բաղկացած փոքրիկ բանակ մը։ Տասն եօթ կայարաններու վրայ կ'իշխէր և տասն երկու շոգենաւներու տորմիղով մը գետին վրայ կ'հսկէր։ Պ. Սդանլի քաջ կազմ ունի. անվեհեր մարդ է և յարաշարժ։ Մարդուս երևակայութիւնը կ'սարսռի երբ Ափրիկէի այս Սիսիփոսի աշխատութեանց կ'նայի։ Կալէսցիի մը կրակն, Անգլիացիի մը սառնութիւնն և Եանքիի մ'անսպառելի հնարամտութիւնն ունի։ Պ. Սդանլի գերազանցապէս իր ժամանակին մարդն է։ Մամլոյ զաւակն՝ նա երբէք մոռցած չէ այս Արքիմէդեան լծակն որ կ'շարժէ աշխարհս։ Ինչպէս ինք կ'ըսէ, մամլոյ հրատարակութիւններն են որ հանրային կարևորութիւն տուին Ափրիկէի գիւտին։ Իբրև մասնաւոր թղթակից՝ նա գտաւ Լիվինկստոնը, իբրև մասնաւոր թղթակից՝ Գոնկոն բանալու հնարաւորութիւնը երևան հանեց։ Վեց տարի անդուլ աշխատութեամբ չորս հարիւր բնիկ ցեղապետներու մէջ դաշնակցութիւն մը հաստատեց որպէս զի առուտուրը յառաջ տանի և Գոնկոն բաց պահէ։ Երեսուն կայարան հաստատեց, սոյն գետին երկայնքը 7000 մղոն հեռաւորութեամբ ճամբայ մը բացաւ մինչև Ափրիկէի ծոցը, և ի վերջէ յաջողեցաւ Գոնկոյի երկիրներն եւրոպական պաշտպանութեան ներքև դնել։ Ապա դարձաւ Անգլիա։ Նոր գիրք մը հրատարակեց և վերստին 1887ին Ափրիկէ դարձաւ Էմին փաշան ազատելու համար։

Ահա ասոնք են Պ. Սդանլիի բնաւորութեան էական գծերն և իր կարևոր գործերն՝ զոր ազգական պարբերականէ մը քաղեցինք։ Իսկ իր երկամեայ ուղևորութեան վրայ ուրիշ անգամ պիտի խօսինք։

ԼՐԱՖԱՂ

Պարահանդէսներ.—Նթէ մէկ կողմէ դագաղի առջև կանգներ կ'լսուին, միւս կողմէ պարահանդէսներու պատրաստութեանց առջև խնդութեան աղաղակներ կ'որոտան։ Մարդիկ պարտին խաբել մահը և կենաց դառնութիւնները թաղել բաժակ մը գինիի մէջ։ Այժմ նորաձևութիւն է նաև պարելով և ծաղկանց փունջեր հոտուտալով բարիք ընել։ Մեր ընկերութեանց գոյութիւնն ու արդիւնաւորութիւնը Հայ սրանց ու կանանց զուարճասիրութենէ կախուն ունին։ Համբուրելի ձեռք մը և գողտրիկ ոտք մ'աւելի կ'ներդործեն այժմ բարեգործական ու կրթական ընկերութեանց ճակատագրին վրայ քան թէ լոկ բարեսիրութեան և կրթասիրութեան ոգին։

Ահա այս է պատճառն որ զանազան ընկերութիւններ կ'դիմեն այն միջոցներուն որ իրենց ելմտացոյցն հաւասարակշռելու զօրութիւն ունին։ Զեն նկատեր որ պարահանդէսներու համար եղած ծախուց հազիւ 0/0 20 ընկերութեանց դանձանակը կ'մտնէ և մնացածն օտարներուն քսակը ստուարացնելու կ'ծառայէ։ Թո՛ղ այն բարոյական վնասներն որ յառաջ կ'գան այդ ընթացքէն։ Բայց ի՞նչ օգուտ. նորաձևութիւնը բռնաւոր մ'է որու հարկ է հնազանդիլ։

Այս տարի ևս բարեկենդանի առթիւ կարգ մը պարահանդէսներ կը սարգուին ի Կ. Պոլիս՝ ի նպաստ Դպրոցասէր Տիկնոյց ընկերութեան, Մեծաւոր ընկերութեանց և Գարեգին Աբրահամեան Լրբարանի։ Դպրոցասէր Ընկերութիւնն՝ որու նպատակն է վարժուհիներ պատրաստել և որ Գումրի—Դաբուի մէջ վարժարան մը բացած է և 93ի չափ գիշերօթիկ և ցերեկօթիկ աշակերտուհիներ կ'կրթէ, տարեկան 250 ոսկւոյ պէտք ունի և այս գումարէն առնուազն 60 ոսկին բաց կ'ունենայ եթէ պարահանդէսի հասոյթով չգոցուի։ Պարսից դեսպան Վսեմ. Մոհսին խանի հովանաւորութեամբ և Կարգադիր Մանախումբի նախագահ՝ Վսեմ. Ունճեան Արիկ էֆէնտիի պաշտպանութեամբ տարակոյս չկայ որ Դպրոցասէրք առատ արդիւնք պիտի ստանան։ Միացեալ—ընկերութեանց ի նպաստ պարահանդէսն, որ փետր. 10ին տեղի պիտի ունենայ ընդ հովանաւորութեամբ Օսմանեան Պանքայի Տնօրէն՝ Սբր Իտկար Վինսընդի անանման շքեղութեամբ պիտի փայլի անշուշտ՝ բերելով առատ հասոյթ. իսկ Արամեան վարժարանի պարահանդէսն՝ Մեծ. Սարգիս էֆէնտի Կիւլպէնկեանի Նախագահութեան շնորհիւ, կ'խստանայ նշնպէս արդիւնաւոր լինիլ։

Զմիւռնիա ևս պիտի ունենայ իր պարահանդէսն ի նպաստ Ազգային Հիւանդանոցի, և Մեծ. Յոհաննէս էֆէնտի Նուպարեանի մասնաւոր ջանից և անդուլ գործունէութեան շնորհիւ յուսալի է որ շքեղութեան և արդիւնաւորութեան կողմէ շատ գոհացուցիչ պիտի լինի, թէև հայոց համար տխուր պարագաներ և սուգեր պարահանդիսի հայկական դրոշմն փոքր ինչ նսեմացնելու բնութիւնն ունին։

Նուիրատուութիւն.—Սակայն պէտք չէ մոռնալ թէ՝ շատ անձինք կան Հայոց մէջ որ առանց պարահանդէս երթալու կրնան ողորմասեր լինիլ։ Այս կարգէն է Ազգատոխնամ ընկերութիւնն Սամաթիոյ երից թաղից որ 200

կարօտ ընտանեաց կենաց այլեւայլ պէտքերը բաշխած է իր միամեայ պաշտօնավարութեան ժամանակ, և Գէորգ Եպիսկոպոսի Գափամաճեանի շնորհած ածուին, ոչխար, հաց եւայլն, տերունական օրերու առթիւ, աղքատաց բաժնած է։ Իսկ ծննդեան սյցելութիւններէ ազատ մնալու պայմանաւ՝ շատերը մի մի արծաթ մէճիտ Ս. Փրկչի հիւանդանոցի նուիրած են, ինչպէս նաև իւսկիւտարի Ս. Խաչ եկեղեցւոյ վարժարանի ի նպաստ տարեկան 3000 զրուշէն աւելի գումար մը դրացած է զանազան նուիրատուաց առատաձեռնութեան շնորհիւ։

Շնորհակալութեան արժանի են այս նուէրներն ինչպէս նաև քաղքիս համբաւաւոր վաճառականք Մեծ. Եսայեանց առատաձեռնութիւնն, որով Ս. Մեսրոպեան վարժարանի յիսունի չափ սանուց զգեստեղէն հոգացած են իր յիշատակ մահտեսի Ստեփան Եսայեանի։ Ոչ նուազ գովեստից արժանի է և այն անձնաւորութիւնն որ՝ Աւետարանի խրատէն հետեւելով՝ կուզէ մնալ անյայտ, և որ Պատ. Հոգ. Ընկերութեան յղած է 25 աղջկանց հագուստ շինելու համար բրդեայ կերպաս, նոյնպէս Ժաքէտի համար զանազան նիւթեր, արտօնութիւն տալով յիշեալ ընկերութեան իր յարմար դատած կարօտ աղջկանց բաշխելու։ Պատ. Հոգ. Ընկերութիւնն Գարաթաշի Հայոց վարժարանի 20 աղքատիկ սանուհեաց և 5 ուրիշ կարօտելոց մէջ բաժնեց զգեստեղէն նիւթերն ի դիմաց նուիրատուին։

Հանգանակութիւն եւ գանձանակութիւն.—Հայոց ժողովուրդն՝ որ միշտ ողորմասէր է, անշուշտ հաճոյք կ'զգայ երբ փորձով կ'տեսնէ որ իր ողորմասիրական նուէրներն կարօտելոց անմիջական սիրոքանք կ'բերեն. սակայն միջական արդիւնք մը տեսնելու անկարելութեամբ առատասրտութենէ պարգեւած հանգանակներն ու գանձադրամներն իսկ երբ յուսալի արդիւնքը չարտաղրեն, յուսաբեկ չմնալու արիութիւնն ունի, և միշտ ու միշտ տալու մեծ առաքինութիւնն, թեբեւս հանդերձելոյն մէջ փոխարէնը ստանալու յոյսը տածելով։

Ս. Պատրիարքն Երուսաղէմի և Ս. Կաթողիկոսն Էջմիածնի կարծես թէ համաձայնած են նորանոր դրամական բեռներ դնելու Հայ ժողովրդեան վրայ, որ հազիւ փոքր ինչ շունչ առաւ Ս. Յակոբեանց վանքին պարտուց մասնակցութենէ։ Մին շրջաբերականներ, միւսն կոնդակներ կ'արձակէ հրաւէր կարդալով ժողովրդեան որ հանգանակէ ու գանձանակէ, և Երուսաղէմի Ս. Փրկչի վանուց շինութեան և Էջմիածնի վանուց պիտոյից և նորոգութեան համար դրամ չինայէ։ Կ. Պոլսոյ Պատրիարքն ի՞նչ ընէ, բնաւէս բարձրագոյն հրամանաց հնազանդելով պիտի յորդորէ ժողովուրդն որ դրամ ասյ և պարտի «պարտաւորել, ըստ Կաթողիկոսական կոնդակի, զամենայն գանձապետս և հսկել, զի յամենայն կիւրակէ և ի տօնական աւուրս անխափան և անպատճառ շրջաբերեսցեն յեկեղեցիս գյատկացեալ գանձանակս, իսկ ուր տակաւին չեն հաստատեալք նոյնպիսի գանձապետք՝ ի խափանումն աղգային բարեպաշտութեան, հաստատել անմիջապէս և դնել ի վերայ նոցա զայն պարտաւորութիւն»։

Անշուշտ բարենպատակ կրնան լինիլ պատրիարքունք և կաթողիկոսունք այսպիսի հրամաններ արձակելով, սակայն կրօնը չարգիլեր ի նկատի առնուլ նաև Ազգին տնտեսական վիճակն, այնպէս որ ոտարք պարտքի և մեղք ի վերայ մեղաց չդիզուին։ Թո՛ղ Ազգը մաքրե նախ իր պարտքերն, թո՛ղ վանքերն կանոնաւորութեան մէջ դնէ և ապա նոր ծախուց և շի-

նութեանց դուռ բանայ։ Իրաւի՝ ոչ միայն ժողովրդեան բարեսրտութեան այլև Մեծաշուք Պատրիկ Եֆէնտի Կիւլպէնկեանի անդուլ ջանից մի պայծառ փորձն է որ ի նպաստ Երուսաղէմի Ս. Փրկչի վանուց հանդանակելի գումարին արդէն 400 օսմ. ոսկի գոյացած և դրկուած է։

Ցնանկաց մատակարարութիւն—Բայց եթէ մէկ կողմէ ժողովրդեան քսակն հանդանակութեամբ կ'թեթեւնայ, միւս կողմէ մատակարարութեամբ լեցնելու առաջարկ մը կ'ընծայուի, այնպէս որ հաւասարակշռութիւնը չը-խանդարի։ Ազգային երեսփոխան Յ. Գուրգէն էֆ. կ'առաջարկէ որ մայուն խորհուրդ մը կազմուի պաշտօն ունենալով Ազգին Բոլոր աղքատները խնամելու։ Այս խորհուրդն՝ որ Ցնտեսականին պատասխանատու՝ պիտի լինի, տասանորդ պիտի հաւաքէ այն հասոյթներէն որ ի նպաստ բարեգործական կամ կրթական ընկերութեանց կ'դրսյանան, և միայնդամայն պիտի ստանայ ազգ. ելմտաղոյցին մէջ աղքատաց յատկացած գումարն՝ որով անանկաց Մատակարարութեան արկղն կրնայ 350 ոսկի մնալ։ Այս մատակարարական առաջարկն լաւ կողմն ունի, որ է նոր ալեւորոց մը հաստատել, և վատ կողմն է ծուլութիւնը պարարել։ Իսկ Մինրան Եֆէնտի Աբիկեան անդործադրելի դտնելով այդ առաջարկն, հակառաջարկ մը կ'հրատարակէ վիճակահանական։ Կ'բաւէ կ'ըսէ Ցական գրուշնոց 50000 բաժին ծախել, որմէ կրնայ գանձուիլ 2000 ոսկի ի նպաստ աղքատաց։ Գուրգէն էֆէնտի ալ այս առաջարկն անդործադրելի կ'գտնէ, վասնզի չհաւատար որ 500 բաժանորդ անգամ՝ գտնուի, մինչդեռ իր առաջարկին ուժով ուրիշներուն պատրաստած հասոյթն աւելի դիւրին է ստակ կորզել, կըսէ։ Կ'մնայ Ազգային վարչութեան ընտրութիւն մ'ընել։

Վանօրէից խորհուրդ—Մեր կարծեօք լաւագոյն միջոցն է աղքատաց դարմանը նորընտիր վանօրէից խորհրդէն խնդրել, քանի որ եթէ այդ խորհուրդն իրապէս գործէ քան թէ վանուց փոշիացած ձեռագիրները կարդայ, մեծամեծ վանական գանձեր երևան պիտի հանէ։ Իրիմեան Սրբազանն է Ատենապետն այդ խորհրդին, և յաջողութեան գրաւական մը կ'ընծայէ իր անդամակցաց հետ, որ արդէն իրենց գործունէութեան փորձերը ցոյց տուած են տարբեր պարագայից մէջ։ Յուսանք որ արդի պարագայից մէջ աւելի յաջող ելնեն և վանքերն մի մի լուսոյ վառարաններ ու Աբրահամս շեմնարաններ դարձնեն։

Եկեղեցական վարժարան յԱրմաշ.—Ըստ որոշման Ազգ. Վարչութեան՝ այսուհետև Արմաշու Եկեղեցական վարժարանն պիտի կոչուի Դպրեվանք Պատրիարքական հայոց կ. Պոլսոյ յԱրմաշ, հայկական աւելի որոշ գրոշմ մ'ունենալու համար։ Պիտի հրատարակուի այդ Դպրեվանքուց անուամբ և խմբագրութեամբ Ճէմարտութիւն անուն կրօնական և բարոյական շաբաթաթերթ մը։ Այս թերթին արտօնագիրն խնդրելու մտօք Ս. Պատրիարքը Բոլոր գրած է, այնպէս որ Յոսոյ պիտի հետևի Ճէմարտութիւն, սպասելով որ Հաւատն ալ հետևի Սիրոյ։

Զմիւռնիոյ առաջնորդական խնդիր—Սակայն եթէ կայ ցաւալի բան մը քիչ շատ յուսադրական խորհուրդներու մէջ, այս լուրն է թէ՝ տեղւոյս Սրժ. Տեղապահն խնդրած է կեդր. վարչութենէ որ առաջելի առաջնորդական ընտրելեաց ցանկին մէջ իր անունը չդրուի։ Ի՞նչ հարկ այդ ծանրութիւնն առնուլ, քանի որ իր անունն գրուած է արդէն բոլոր իր համախոհից սրտին մէջ ոսկեղինիկ տառերով։

Վ.

ԱՅԼ ԵՒ ԱՅԼԲ

Քիմիական դէպքին դէպ մը։—Ա՛ռ կարմիր կաղամբի երեք տերևներ և մանրէ, ապա դիր կոնքի մը մէջ և անոնց վրայ թափէ կէս լիտրա եռացած ջուր և մի ժամի չափ թող այդ վիճակին մէջ։ Յետոյ յուրանի մը (carafe) մէջ լեցուր այդ ջուրը, որ սիրուն կապուտակ գոյն մը պիտի ունենայ։ Այնուհետև ա՛ռ չորս հատ դինիի բաժակ, միոյն մէջ թափէ՛ վեց կաթիլ զօրաւոր քացախ, միւսին մէջ վեց կաթիլ օշնանի (soude) լուծոյթ (solution) երրորդին մէջ նոյն քանակութեամբ լեղակի զօրաւոր լուծոյթ, իսկ չորրորդ բաժակը թող պարապ մնայ։ Բաժակները լեցուր յուրանին մէջ գտնուած հեղուկով. և իսկոյն թթուն պարունակող հեղուկն գեղեցիկ կարմիր գոյն մը պիտի ստանայ, օշնան պարունակողն սիրուն կանաչ գոյն, իսկ լեղակ պարունակողն անուշ ծիրանեգոյն. մինչդեռ պարապ բաժակին մէջ դրուածը պիտի մնայ անփոփոխ։ Տղայ մ՚անդամ կրնայ ընել այս քիմիական փորձը։

Աշխարհագրական ընկերութիւններ։—Աշխարհիս մէջ այժմ 101 աշխարհագրական ընկերութիւններ կան։ Ֆրանսա և իր գաղթականութիւններն ունին ամենէ շատ, 29 հատ, և 19,800 անդամ. ապա կ՚գայ Գերմանիա՝ 22 հատ, 9,200 անդամ։ Բրիտանիա և իր գաղթականութիւններն 9 հատ՝ 5,600 անդամ։ Իսկ բոլոր աշխարհագրական պարբերականներն 130 հատ են։

—Իսկ հա՛յք... տակաւին կանոնաւոր աշխարհագրական տախտակ անդամ չունին իրենց բնագաւառին։ Եւ միթէ Ռուսական ակումբի կամ կաճառի չափ և թերևս աւելի կարևոր չէ՞ ընկերութիւն մը հնագիտական և աշխարհագրական... բայց որ մեծատունն կամ ո՞ր բաժանորդական ընկերութիւնն պիտի հայթայթէ դրամն...։ Հերիք է Հայոց գանձանակէն պաշտպանել եկեղեցեաց մէջ և շուտակներու փորը պարարել։

Կենսապահ գործի մը։—Պ. Պրիուսէր խիստ կարևոր գործի մը հնարեց։ Եղանակ մը գտաւ որով սունկին տեսակարար ծանրութիւնը կրնայ նուազիլ մէկ երրորդ համեմատութեամբ, այնպէս որ կիսոմին աւելի թեթև պիտի լինի այդ նորահնար նիւթը քան հասարակ սունկն։ Ամեն ոք կարողէ ծովու վրայ իր գրպանին մէջն պահել այս նիւթէն շինուած գօտի մը՝ որ կ՚կոչուի կենսագօտի։

Ս. Պապին աշխարհային իշխանութիւնը.—Ամերիկեան կաթոլիկ թերթը կ'գրէ։—Ի Հռոմ չ'կայ ազատութիւն Ս. Պապին համար, այն քաղքին մէջ՝ ուր սահմանուած է բնակիլ և անոր կառավարել իւր պաշտօնին բերմամբ բոլոր աշխարհի 230 միլիոն կաթոլիկ ժողովուրդը։ Ինչպէս ամերիկացի, նոյնպէս ափրիկեցի, ասիացի, աւստրալեացի, և եւրոպացի կաթոլիկներու իրաւունքն է որ Ս. Պապին բնակութեան վայրն ապահով լինի, որ անոր մէջ ինք ինքնիշխան տէր լինի, այնպէս որ կարենայ իր պատգամաւորներն և հրահանգներն ուղարկել ի ծագս աշխարհի, և ընդունիլ անարգել իր հօտին խնդիրները։ Ի՛նչ որ լինի մեր երկիրն, մեր ազգութիւնը, մեր գոյնը, մեր կառավարութեան ձևը, մեր օրբաղան իրաւունքն է որ Քրիստոսի փոխանորդը իր յատուկ տան մէջ, Հռոմի մէջ անկախ և հաստատ կայան ու տեղի ունենայ։ Նա պարտի գեր ի վերլ ինիլ քան ամեն քաղաքական իշխանութիւն, քան ամեն վեհապետական հրաման։ Ուստի Ս. Պապի ազատութեան խնդիրը միայն իտալական չէ, այլ համազգային։ Այդ խնդիրը կ'վերաբերի Միաց. Նահանգաց, որ կ'պարունակէ 12 միլիոն կաթոլիկ, Կանատայի, որու ժողովրդեան մեծագոյն մասը կաթոլիկ է։ Ինչ կուսակցութիւն որ տիրէ ի Վաշինկդըն այսօր հանրավարական, վաղն ժողովրդական, մեր կաթոլիկ քաղաքացիք իրաւունք ունին պահանջելու որ նախագահ, պաշտօնեայ, դեսպան զ'անդիտեն որ կ'փափաքին ամերիկացի կաթոլիկներն Ս. Պապը տեսնել ազատ իր իշխանութեան մէջ։—

—Հապա ի՞նչ ընեն Հայք՝ որոց եկեղեցւոյ հայրապետական հոգևոր իշխանութիւնն անգամ շղթայուած է, և այդ շղթան աւելի ևս ամրապնդելու կ'ճգնին ճիշտ անոնք որ Ս. Պետրոսի փարախը թողլով Հայաստանեայց եկեղեցւոյ ծոցը մտած են և որ չեն տեսներ թէ իրենց հին կրօնակիցներն Ս. Պապին աշխարհական իշխանութիւնն տնգամ իբրև հաւատոյ հանգանակ կ'պաշտպանեն։

Ականջը կանչէ Պ. Ա. Արփիարեանի . . . ։

Փղոսկրի արդարոնը.—Ամեն տարի յԱփրիկէ 65,000 փիղ կ'սպաննուի, որոց փղոսկրը կ'ժէ 850,000 անգլ. ոսկի։ Աշխարհիս զանազան կողմերը կ'ներածուի փղոսկրը, և մաս մ'Ափրիկէի տեղացի իշխանները կ'գործածեն։ Հնդկաստան, Սէյլան Սումադրա հաշիւ 20,000 քիլոկրամ փղոսկր կ'արտադրէ տարին։

Զեռնոցի արտարոնը.—Անցեալ տարի Անգլիա ներածուած է 17,651,592 զոյգ ձեռնոց, որոց գինն էր 1,568,749 անգլ. ոսկի, զոյգը 1 շիլին 9¾ հաշուելով։ Անգլիական թերթ մը կ'գանգա-

տի որ օտարին կարօտ են Անգլիացիք ձեռնոց հագնելու և կ'առաջարկէ այդ տպրանքն չինել տալ Անգլիա ուր գործաւոր կիներու յարմար և շահաւէտ գործ մը բացուած կ'լինի։—Աւելի շահաւոր պիտի լինէր եթէ այդ կաշի գործածութիւնը վերնար։

Պ. Կլատսդընի կենդանագիրն։—Անգլիոյ կանայք չեն անգոսներ ծերուհիներն։ Պ. Կլատսդընի պատկերը չինել տալու համար հանգանակութիւն մը բացած էին։ Դանձապահուհին էր տիկին Ապէրտին, պատկերհանն՝ անուանի Ճօհն Միլէ որ կ'ստանայ իբրև վարձք 1000 անգլ. ոսկի, իսկ փորագրել տալու համար նոյն պատկերն 600 անգլ ոսկի ծախք կ'երթայ։ Հանգանակեալ գումարն է միայն 1300 ոսկի, և հանգանակողք 3000 տիկնայք, այնպէս որ 300 ոսկի բացը կ'յուսայ գոցել դանձապահուհին։

Տիկին Կլատսդընն սիրալիր նամակ մը կ'ուղղէ առ հանգանակողուհիս։

Մէյցեալ—Նահանգաց հարստութիւն.—Ամերիկեան թերթ մը կ'գրէ.—Միացեալ—Նահանգաց հարստութիւնն 1850ին, 8,450,000,000 տոլար էր, մինչդեռ Մեծն Բրիտանիոյ հարստութիւնն 22,500,000,000ի կ'հասնէր։ Երեսուն տարուան մէջ զգալի փոփոխութիւններ եղան։ Մեծն Բրիտանիոյ հարստութիւնն 1884 ին 45 երկիլիոն էր, իսկ Միացեալ—Նահանգաց 55 երկիլիոն տոլար։ Եթէ ընդունինք որ Ֆրանսայի հարստութիւնն է գրեթէ 40 երկիլիոն և Գերմանիոյ 25 երկիլիոն տոլար, պիտի հետևի թէ Միացեալ—Նահանգք այժմ բոլոր աշխարհի ամենէ հարուստն լինչպէս և ամենէ բարեյաջող երկիրն է ելմտականի կողմէ։ Տաս տարուան մէջ վճարեց 550 միլիոն պարտք և տասնեակ տարիէ ետք պիտի յաջողի բոլոր պարտք սրբել, մինչդեռ Եւրոպայի զանազան ժողովուրդներ դեռ պարտական են 23,400,000,000 տոլար։ Այս ահագին պարտուց տարեկան տոկոսն է 800 միլիոնէն մինչև 1 երկիլիոն տոլար, զոր հարկ է Եւրոպական աշխատութենէ քաղել։ Բաղդատութիւնն աւելի զգալի ընելու համար առնենք Ֆրանսան և Անգլիան միայն, որոց ժողովուրդը միահամուռ հարիւ կ'հասնի Միաց.—Նահանգաց ժողովրդեան մէկ քառորդ մասին։ Այդ երկու տէրութիւնք տարին 35 միլիոն տոլար տոկոս կ'վճարեն իրեն պարտուց համար, և 340 միլիոն տոլար իրենց բանակաց և նաւատորմիղին համար։ Գործօն ծառայութեան մէջ ունին 730,000 զօրք, և եթէ 100 տոլար հաշուենք իւրաքանչիւր զինուորի ծախք, յաւելուածական կորուստ մը կընեն 73 միլիոն տոլարի, այնպէս որ թէ պարտուց և թէ բանակի ու նաւատորմի ծախուց համար 620 միլիոն տոլար անց-

հրաժեշտ է։ Միայն Մահանգք ահագին գլխավճար հատուցանելով հանդերձ, միայն 152,500,000 տոլար կ'վճարեն բանակի ու նաւու համար։ Այս հաշուով Ֆրանսա և Անգլիա մարդ գլուխ 12,75 տոլար տարեկան տուրք կ'վճարէ, իսկ ի Միացեալ Նահանգս միայն 2,50 տոլար։ Եթէ եւրոպական այս դրութիւնը չփոխուի, ժողովուրդներն հետզհետէ անկման և չքաւորութեան պիտի դատապարտուին։

ՕԱՅՏԱՐԱՐՈՒԹԻՒՆ

ՀՈԳԱՏԱՐ ԸՆԿԵՐՈՒԹԵԱՆ

ԱՌ ԺՈՂՈՎՈՒՐԴՆ

Հայոց մէջ կան Ընկերութիւններ որոց անունը, նպատակն ու գործերն առ հասարակ ծանօթ են, վասն զի շատ անգամ իրենց գործունէութեան և երբեմն սնափառութեան վրայ գիտեն հրաւիրել հասարակաց ուշադրութիւնը օրագիրներու և լրատարներու միջոցաւ. կան նաև Ընկերութիւններ որ մէկ կամ երկու տարին մի անգամ համարատուութեան ապիւ կ'ներկայեն՝ Տնօրէն կամ Գործադիր խորհրդոց միջոցաւ՝ իրենց աշխատութեան տեղեկագիրն ձեռնհաս ժողովին ու հասարակութեան, և ապա առանց պարծենկոտութեան իրենց գործը կ'շարունակեն։ Սովորաբար ժողովուրդն՝ որ աւելի կ'հետաքրքրի մեծ ու փայլուն տեղեկագիրներու քան իրական արդեանց, գովեստներ կ'շռայլէ անոնց, իսկ անտարբեր կ'երևի այն Ընկերութեանց որ աւելի կ'սիրեն անչշուկ գործել քան մեծ մեծ խօսիլ։

Հոգատար ընկերութիւնն Զմիւռնիոյ այս երկրորդ կարգի Ընկերութեանց կ'վերաբերի։ Իր համեստ շրջանին մէջ 10 տարիէ ի վեր կ'աշխատի, հինգ վեց Տեղեկագրեր հրատարակած է և իր գործունէութեան ապացոյցներն յայտնի կեցած են թէ յԱզգ. վարժարանս Զմիւռնիոյ և թէ այլուր։ Սակայն, զարմանալին այս է որ, թոյլ հեռաւոր ազգայինները, մեր մէջ շատեր անտեղեակ կ'երևին այդ Ընկերութեան նպատակին և մատուցած ծառայութեանց։

Այս անզիտութեան և անտարբերութեան ապացոյցներն են անշուշտ Հոգ. Ընկերութեան մասին այս վերջին օրերս քաղքիս մէջ պատած անհիմն ու ղժպի խօսքերը, որոց ոյժ կուտան՝ թերևս յատուկ դիտմամբ, կարգ մը լրջամիտ կարծուած մարդիկ որ պարտաւոր էին կանխաւ խնդրոյն իրազեկ լինիլ և ապա դատել ու վճռել։ Հոգ. Ընկերութեան մասին այս կամաւոր տգիտութիւնը որքան ցաւալի, նոյնքան ծիծաղելի են այն անպատեհ և օտարաձայն դիտողութիւնները զոր չարակամ կամ ստրկամիտ մարդիկ կ'թելադրեն և որոց միամիտները կ'հաւատան՝ իբրև հիմնաւոր և ճշմարիտ։

Հոգ. Ընկերութիւնը սովորութիւն չունի պարծիլ ազգային կրթական գործին իր կարողութեան չափով մատուցած ծառայութեանց վրայ, բայց ճշմարտութիւնը պարտ կ'դնէ իր վրայ սոյն Յայտարարութեամբ համառօտիւ բացատրել իր կազմութիւնը, նպատակն ու պաշտօնը։

Հոգ. Ընկերութիւնը կազմուած է 1879ին, նախաձեռնութեամբ ազգ. վարժարանաց նախորդ Տեսուչ Պ. Մ. Մամուրեանի՝ որ իր ազգօգուտ խորհուրդներով միշտ աջակից գտնուած է Ընկերութեան կրթական նպատակի գործադրութեան։ Սոյն Ընկերութեան հիմնադիրներն եղած են քսանի չափ բարենպատակ կանայք և օրիորդք՝ որոց իւրաքանչիւրը՝ ըստ կարողութեան՝ տարին առ նուազն 4 և առ առաւելն 12 արծ. մէճիտ բաժնեղին կ'վճարէին։ Հիմնադիր անդամոց բաժանորդագրութեամբ Ընկերութիւնը գոյացուց պատկառելի դումար մը և իր նպատակի գործադրութեան ձեռնարկեց։ Իր նպատակը՝ զոր ճշդած է յատուկ տպեալ Կանոնագրի մը մէջ՝ վարժուհիներ պատրաստելէ. Ս. Հռիփսիմեան վարժարանի կարօտ ու աղքատիկ սանուհեաց կրթութիւնը դիւրացնել և դպրոցական երթևեկութեան արգելքները բառնալ՝ անոնց հանդերձեղէնն ու գրական բոլոր պիտոյքն իր ծախիւքն հոգալով։

Ընկերութիւնն ունէր և ցարդ ունի Ընդհանուր ժողովոյ դիւան, Տնօրէն խորհուրդ, որ Ընկերութեան նիւթական միջոցներն արդիւնաւորելու և նպատակն ի գործ դնելու պաշտօնն ստանձնած է։ Իր միամեայ և երկամեայ համարատուութեան տեղեկագրերն կանոնաւորապէս մատուցած է Ընկերութեան ժողովին։ Տեղւոյս նախորդ Վարչութիւններն և Ռուսմն. խորհուրդներն իրենց Ս. Նախագահով հանդերձ քաջալերած են Հոգ. Ընկերութեան օգտաշատ նպատակն և կրթասէր ազգայինք մասնաւոր նուէրներով իրենց համակրութիւնն յայտնած,

ինչպէս նաև չեն գլացած իրենց աջակցութիւնը Ս. Հռիփս. վարժարանի հոգաբարձուհիներն, որք՝ Հոգ. Ընկերութեան ներկայացուցած ընտրելեաց ցանկէն, ըստ դպրոցական Կանոնադրի, կ'ընտրուէին ի ձեռն Ուսումն. խորհրդոց։

Հոգ. Ընկերութիւնն այս խրախուսական ցոյցերէ զրաց՝ տարուէ տարի կ'ընդարձակէր իր գործողութեանց շրջանը, և մերթ հին Հռիփս. վարժարանի մէկ սենեկին և մերթ առանձին տան մէջ ամիսը մի անգամ նիստ կազմելով Ընկերութեան Տնօրէն խորհրդոյ կողմէ մատուցուած խնդիրներու վրայ կ'խորհրդակցէր և իր որոշումներու գործադրութիւնն անոր կ'յանձնէր։ Իսկ քաղքիս մէջ սովելոց համար բացուած հանգանակութեան առթիւ, ըստ խնդրանաց ժամանակին Աղգ. վարչութեան, սոյն հանգանակութեան արդիւնաւորութեան աջակից կ'գտնուի, ինչպէս նաև մի քանի անգամ տրուած պարահանդիսից ներքին պատրաստութեան։

Հոգ. Ընկերութեան հասոյթից մեծագոյն մասը Հիմնադիր անդամոց բաժիններէն կ'գոյանար, իսկ միւս մասը պատահական նուէրներէ, պաղչներէ ու պարահանդէսներէ գոյացած արդեանց մէկ բաժինէն, այնպէս որ տասը տարուան շրջանին մէջ Հոգ. ընկերութիւնը կարող եղած է 5000 արծաթ մէճիտի գումար մը իր զանազան կրթական և այլ ծախուց յատկացնել։ Բազմատեսակ են այն ծախքերն զոր ըրած է Հոգ. Ընկերութիւնն յօգուտ Ս. Հռիփս. վարժարանի և որ մի առ մի նշանակուած են իր տպեալ Տեղեկագիրներուն մէջ։ Աւելորդ է այս տեղ երկարօրէն խօսիլ այս ծախուց վրայ, բաւական է միայն յայտարարել որ Ընկերութիւնս իր հաստատութենէն ի վեր այլ և այլ վարժուհիներ առաջ բերած է որ կ'դասախօսէին վարժարանի մէջ և անոնց ամսականները վճարած մինչև 1889 սեպ. ամիսը։ Հոգ. Ընկերութիւնն 100ի չափ կարօտ ու աղքատիկ աշակերտուհեաց, ինչպէս երբեմն Մեսրոպեան սանուց, ամեն տարի տէրունական տօներու առթիւ, հանդերձեղէնն, ճերմակեղէնն, մուճակներն և այլն հագացած, անոնց ամեն գրական պէտքերն (դասագիրք, թուղթ, գրիչ, մատիտ, քանակ և այլն) հայթայթած է, նոյնպէս բարեսէր աղգայնոց կողմէ մերթ ընդ մերթ երկսեռ վարժարանաց նուիրուած զգեստեղէն նիւթերն ձևեալ տալով կարած և կարել տուած ու բաշխած է։ Հոգ. Ընկերութեան ծախիւք չինուած են նաև տասն երկու երգեցիկ մանկանց համազգեստներն որպէս զի հանդիսաւոր պարագա-

ներու մէջ վայելուչ կերպով ներկայանան պաշտօնական վայրերը։ Վարժարանի մաքրութեան համար եւ Հոգ. Ընկերութիւնը չէ խնայած իր հոգածութիւնն ու դրամն, ըստ առաջարկի Ռուսումն. խորհրդոց, այնպէս որ ամեն տարի մի քանի անգամ այս պիտոյից համար կարեւոր ծախքեր ըրած է։ Թողլով որ Հոգ. Ընկերութեան անդամոց ջանասիրութեան և ազդեցութեան կը-պարտաւորի Ս. Հռիփս. վարժարանն կրթասէր ազդայնոց կողմէ ստացած նուէրներն, ինչպէս մատենադարան, ճարեր, դաշնակ և այլն։ Այն Ընկերութիւնն՝ յետ վերաշինութեան՝ մասնաւոր հոգ տարաւ Ս. Հռիփս. վարժարանի թէ անմիջական նիւթեղէններն ճարելու և թէ մեծ դահլիճը կահաւորելու համար, որպէս զի երբեմն տեղի ունեցած պարահանդէսներու ժամանակ Ազգ. արկղն այլ և այլ ծախուց ծանրութենէն զերծ մնայ ու միանգամայն Հոգ. Ընկերութեան հասոյթի աղբիւր մ'ըլլայ։ Այսպէս Հռիփս. վարժարանի բոլոր աշակերտուհեաց դրասեղանները՝ 120ի չափ, նոյնպէս դասատուաց դրասեղաններն՝ 13ի չափ, դրատախտակներն, ճեռագործի սրահին բոլոր սեղաններն ու նստարանները, նոյնպէս թանգարանի բոլոր կարասիքն, տեսչի դրասեղանն, աթոռներ, բազմոց և այլն իր ծախիւքը մատակարարած է։ Բաց աստի՝ մեծ սրահին բոլոր կահերն, հայելի, աթոռ, քօնսոլ, սեղան և զանազան ճեռագործի նիւթեր ինք հայթայթած է՝ պայմանաւ որ տրուելիք պարահանդէսներու արդիւնքէն մաս մը յօգուտ Ընկերութեան յատկացուի։ Իսկ Հռիփս. վարժարանի բոլոր պատուհաններուն վանդակներն՝ որ անհրաժեշտ էին, Ընկերութիւնը չինել տուած է։ Բաց աստի՝ երկու տարի Երզնկայի Ընկերական վարժարանի տասնական ոսկւոյ դրամաբ մը՝ իբրև նպաստ՝ ուղարկած է վարժարանի հոգաբարձութեան, հինգ աշակերտներ իբրև Հոգ. Ընկերութեան սաներ որոշուելով, նոյնպէս զանազան ազգային հանգանակութեանց մասնակցած է։

Ահա համառօտիւ այն ամեն ծառայութիւնները զոր մատուցած է Հոգ. Ընկերութիւնը կրթական գործին և կարող է պարծանօք ըսել որ ապարդիւն չեն մնացած իր ջանքն ու աշխատութիւնը։

Հոգ. Ընկերութիւնն այս ամեն զոհողութեանց համար գովեստի և ներբողի կարօտ չէր, վասն զի իր ստանձնած պաշտօնին և իր Ազգային պարտաւորութեան անթերի կատարման մէջ վինտռէր մեծագոյն վարձատրութիւնը։ Տասնեակ տարիներ սի-

բայց ժամ կ'գործածէ իր դրամագլխին ստուարագոյն մասը Հռիփս. վարժարանի կարօտ սանուհեաց, կարասեաց և այլ կրթական պիտոյից համար, սակայն ցաւօք սրտի կ'որոշէ չափ մը դնել իր անձնուէր ջանից երբ կ'տեսնէ որ այս վերջին ժամանակներս կուսակցական ոգբալի ոգին մուտ գտնելով վարժարաններն, չինայեր բազմարդիւն աշխատողներն և կսկսի պզտորել՝ անհիմն լուրեր տարածելով՝ հասարակութեան կարծիքն որպէս զի Հոդ. Ընկերութեան վայելած վստահութիւնը խախտէ։ Նոյն իսկ Արժ. Տեղապահը անգէտ կ'ձևանայ Ընկերութեան գոյութեան և եկեղեցւոյ բեմէն միայն մի քանի ընկերութեանց լիաբերան ներբողներ շռայլելու առթիւ՝ Հոդ. Ընկերութեան անունն անգամ յիշատակութեան արժանի չդատեր։ Հոդ. Ընկերութիւնը տեսնելով որ հասարակային դործոց այս չփոթ վիճակին մէջ իր հոդածութիւնը Ազդ. վարժարանաց նկատմամբ ապարդիւն պիտի մնայ, կորոշէ իր աջակցութիւնը ուրիշ կրթական դործի նուիրել և իր պաշտօնը ազգային վարժարանաց մասին՝ աւելի յաջողակ և ձեռնհաս տիկնանց թողուլ։

Նորընտիր Ռասումն. Խորհրդոյ Պարոն Ատենապետն իմանալով Հոդ. Ընկերութեան այս որոշումը կուզէ անձամբ տեսակցիլ այդ Ընկերութեան Տնօրէն Խորհրդոյ անդամոց հետ, և երկու երեք աննշան հարցումներ ու դիտողութիւններ ընելէ վերջ, Հոդ. Ընկերութեան տեղ նոր ընկերութիւն մը կազմելու կ'ձեռնարկէ, ինչպէս կ'իմացուի։ Հոդ. Ընկերութիւնը, առանց երբէք զարմանալու պաշտօնական այս ցուրտ և ապաշնորհ ընթացքին վրայ, Տնօրէն Խորհրդոյ ձեռաք կ'փակէ Հռիփս. վարժարանի այն սենեակը ուր նիստերը կ'ընէր և զայն կղպելով բանալին կ'առնէ։ Նոյն սենեկին բոլոր կահ կարասին ինչպէս նաև ձեռագործներն Հոդ. Ընկերութեան ծախիւք դնուած և պատրաստուած էին, հետևապէս այդ Ընկերութեան գոյքն էին։

Մի քանի ամիս ետք՝ Հոդ. Ընկերութիւնը յարմար սենեակ մը վարձու կ'բռնէ իր նիստերը շարունակելու համար և կ'պատրաստուի Հռիփս. վարժարանի սենեկին մէջ ունեցած բոլոր կարասիքն ամ փոխադրել նորավարձ սենեակը, երբ Ռասումն. Խորհրդն այս իմանալով՝ մի քանի շաբաթ առաջ վարժարանի մէկ գէրէն (դռնապան) միջոցաւ իմաց կ'տայ Տնօրէն Խորհրդոյ որ այդ փոխադրութեան դիտաւորութիւնը կանխաւ իրեն իմաց տրուի՝ դրով։ Տնօրէն Խորհուրդը՝ որ կ'յուսար թէ՝ փոխանակ դռնապանի բերնով՝ Ռասումն. Խորհուրդը ուղղակի դրով կ'առա-

ջարկէ իր խնդիրը, ինչպէս որ սովոր էին ընել նախորդ Ուսումն. Խորհուրդներն երբ վարժարանի մասին խնդիր մ'ունենային, իր որոշումն ի գործ կ'դնէ։ Աշակերտուհեաց արձակումէն ետք իր դոյքը փոխադրել կ'տայ նորավարձ սենեակը։

Եւ սակայն, տարօրինակ ընթացք, Հոգ. Ընկերութեան գոյից փոխադրութեան հետևեալ օրը, նոր Տեսուչը Ս. Հռիփս. վարժարանը կ'գայ և երբ կ'տեսնէ որ սենեակը պարպուեր է, բաւական կ'բորբոքի, տէտէներուն վրայ կ'յարձակի, կ'ըսուի նաև որ զանոնք ֆողկէց անուանելու կ'յանդգնի և կ'սպառնայ երկուքն ալ վռնտել, հակառակ անոնց բողոքին թէ՝ բնաւ պատուէր եղած չէր իրենց արդիլել փոխադրութիւնն այն կարասեաց՝ որոց Հոգ. Ընկերութեան պատկանիլն վաղուց գիտէին։

Իսկոյն իմաց կ'տրուի Ուսումն. Խորհրդոյ որ Հռիփս. վարժարանի կահ կարասիքը Բալլու�է են Հոգ. Ընկերութեան Տնօրէն Խորհրդոյ կողմէ։ Այնուհետև կ'սկսի հասարակութեան մէջ, որ գլխովին անտեղեակ է գործին էութեան, զանազան սուտ ու պատիր լուրեր տարածուիլ մի քանի անձանց միջոցաւ որ, սակայն, ազգային մանկտւոյն դաստիարակութեան վրայ հսկող մարմնոյն իբրև անդամակից՝ ճշմարտասիրութեան օրինակ հանդիսանալու պաշտօն ունին։ Հոգ. Ընկերութիւնը այս անհիմն և զըպարտիչ չուկներու առջև արհամարհական դիրք մը բռնած՝ իրաւամբ կ'սպասէր որ գոնէ Արժ. Տեղապահը ճիշտ իրողութիւնը քննէ և ճշմարտութեան պաշտպան կանգնելով՝ վերջ տայ գծուած և թշնամական թելադրութեանց։ Սակայն Հոգ. Ընկերութիւնը իր ակնկալութեան բոլորովին հակառակ տեղեկութիւններ ստանալով այս մասին՝ պարտ համարեց ոչ միայն իր արժանապատուութիւնը քսութեանց դէմ պաշտպանել այսու Յարդարոնեամբ՝ այլև խնդիրն իր իսկութեամբ Յարգոյ հասարակութեան առջև պարզել և անոր դատաստանին ենթարկել։

Ահա այս պարտքը կատարեց որպէս զի իր լռութիւնը յանցաւորութեան նշան չհամարուի։ Եւ Հոգ. Ընկերութիւնը միթէ կարող էր աւելի ևս լռութիւն պահել, քանի որ պաշտօնական անձինք անդամ եթէ ոչ քաջալեր իրենց կերպ մը անտարբերութեամբ ոյժ կուտային Հասարակութեան մէջ չրջած անշնորհ և անվայել տարաձայնութեանց։ Ո՛չ, չէր կարող լռել Հոգ. Ընկերութիւնը։ Նա կ'ամբաստանուի մի քանի չարամիտ անձանց կողմէն, որպէս թէ Ս. Հռիփս. վարժարանի բոլոր գոյքը վերցնել տուած է, թէ աթոռներ, սեղաններ, հայելիներ և մինչև

անդամ ահագին ճար մը հմայութեամբ մը կողոպտուած են։։։ Այս զրպարտութիւնը որքան յանդուգն, նոյնքան ողբալի կ'երևին այն միամիտները որ անոր հաւատալու չափ կ'նուաստանան։ Իսկ թէ բանարկուն և թէ դիւրախափը հաւասարապէս մեղապարտ են Հոգ. Ընկերութեան անուան այսպիսի արատ մը բերելու ջանալով։ Այդ խեղճերը չգիտեն որ եթէ էջ։ Հոգ. Ընկերութեան յատուկ ծախիւք չինել տրուած բոլոր գոյքն առնուէր տարուէր, այսօր աշակերտուհիք, վարժուհիք, դասատուք և տեսուչ չպիտի գտնէին նստելու աթոռներ, դրասեղաններ։։։ Թանգարանը անկահ, դասարաններն անկահ, ձեռագործի սրահն առանց սեղանի և դրասեղաններու, մեծ սրահն առանց հայելիի, առանց քօնսոլներու և աթոռներու պիտի մնային, պատուհանները առանց վանդակներու և վարագոյրի, բակն առանց պարտիզի, ի մի բան՝ Ս. Հռիփս. վարժարանը պիտի ներկայէր ա-չաց այն մերկ ու թափուր վիճակը յորում կը գտնուէր երբ Վերաշինութեան յանձնաժողովը Հռիփս. նորաշէն վարժարանը Ազգին յանձնեց։

Իրաւի, զարմանալի չպիտի թուէր Հոգ. Ընկերութեան եթէ հեռաւոր ազգային մը այս ամեն իրողութեանց անտեղեակ գտնուէր, սակայն երբ հայրենակից մը, երբ պաշտօնական անձեր, ստէպ այնպիսիներ իսկ որ Հոգ. Ընկերութեան կրթասիրական ձեռնարկին բարիքը վայելած են, դիտմամբ անգէտ կը ձևանան և կամ կ'ուրանան անոր գործերը՝ այն ժամանակ բնականապէս կ'հետևի թէ ոչ միայն չարամտութիւնը այլ և ապերախտութեան վատ զգացում մը կ'դաւադրեն Հոգ. Ընկերութեան դէմ։ Բայց Հոգատար Ընկերութիւնն այս ապաշնորհ ըզգացմանց և չարժմանց առջև կ'ցաւի միայն անոր համար որ վնասաբեր են անոնք թէ ներկայ և թէ ապագայ հանրօգուտ ձեռնարկներու, քանի որ ազգաշահ խորհուրդներու աղբիւրը կ'ցամքեցուցնեն և նորակազմ կամ կազմելի ընկերութեանց վրայ ջլատիչ ազդեցութիւն մը կ'ունենան։

Այս և նմանօրինակ պարագայից մէջ քսութիւնն ու ապերախտութիւնը այնքան սովորական բաներ դարձած են դաս մը մարդոց մէջ, ազգային բարենպատակ ձեռնարկներու և բարեխորհուրդ անձերու մասին, որ բաւական է միայն մատնանիշ ընել ակներև ճշմարտութիւնը ստութեանց վրայ հիմնուած զրոյցներ ցրուելու համար։

Ահա այս կատարեց Հոգ. Ընկերութիւնը, սոյն Ցայտարարութիւնը հրատարակելով, և վստահ է որ Ցարգոյ Հասարակութեան ողջախոհ մասը, նոյնպէս անոնք որ սովոր չեն իրաց վիճակը մօտէն քննելու, խնդրոյն էութեան իրաղեկ ըլլալով՝ հաստատ համոզում մը պիտի կազմեն թէ՝ Հոգ. Ընկերութեան դէմ եղած քսութիւններն բոլորովին անհիմն են, և հետևապէս արդար դատաստան մը պիտի արձակեն։

13 Յունվար 1890
Զմիւռնիա

ՀՈԳԱՑԱՐ ԸՆԿԵՐՈՒԹԻՒՆ

ՏՆՏԵՍ. ԽՈՐՀՐԴՈՅ ՏԵՂԵԿԱԳՐԻ ԱՌԹԻՒ

Սովորական ասացուած մ'է և իբրև տնտեսական ճշմարտութիւն առածի կարգն անցած է այս խօսքը թէ՝ դրամը վարչային մեքենայի մը մղիչ ոյժն է. սակայն ինչպէս անհատներ, նոյնպէս կառավարութիւններ ստէպ ոչ միայն անտես կ'առնեն այս ճշմարտութիւնն իրենց մասնաւոր և հանրային գործերու տնօրէնութեան մէջ, այլ և այս ճշմարտութիւնը թէ՝ ելմտական լաւ վիճակի մը հիմը ու ապահովութիւնը կ'կայանան լաւ մատակարարութեան և ուղիղ հաշուակալութեան մէջ։ Կան ժողովուրդներ՝ որ թէև դրամական անձուկ միջոցներու տէր, օր ըստ օրէ կ'հարստանան, կան նաև ժողովուրդներ՝ որ թէև նիւթական նպաստաւոր պայմաններու մէջ, հետզհետէ կ'աղքատանան։ Ասոնց աղքատութեան և անոնց հարստութեան էական պատճառն տնտեսական ու վարչային վատ կամ լաւ մատակարարութիւնն է։ Տնտեսագիտական և վարչային սկզբանց հմուտ իշխանութիւն մը ոչ միայն դրամն կերպով մը ստեղծելու և զայն հասարակաց մեծագոյն օգտին գործածելու հնարը գիտէ, այլ և կ'գտնէ ժողովրդեան աշխատութեան հասոյթից միջոցները զարգացնելու եղանակն, միջոցներ՝ որ կարևոր աղբիւրներ են գանձային հարստութեան։

Ա.ռ հասարակ մեր թաղական, քաղաքական և դաւառական մարմիններն երբ կազմուին պաշարուած կ'մնան դրամական կնճռոտ խնդրոյն առջև, զոր թէև միշտ լուծելու կ'ելնեն՝ իրրև առաջին և վերջին խնդիր, սակայն սովորաբար իրենք կ'լուծուին յուսահատ, գործելու համար հաստատ կռուան մը չգտնելով։ Այս կազմալուծիչ զօրութեան նշանաւոր մի ենթական և անոր հիմնական դարման մը բերելու անճարակութեան զարմանալի մի օրինակն եղած է շատ տարիներէ ի վեր մեր կեդրոնական վարչութիւնը։ Քանի՛ քանի ժողովներ եկած գացած են, քանի՛ քանի ելմտացոյցներ և ծրագիրներ յօրինուած են առանց Ազգ. Պատրիարքարանի տրոց բաշխումն ու հաւաքումն ապահով հիման մը վրայ դնելու և այդ հիման վրայ անընդհատ գործելով ազգային գանձուց վիճակն հաւասարակշռելու։ Մինչև ցարդ՝ կեդրոնական ելմտացոյցն մեծ մասամբ հաւանական եկամտից վրայ կ'հիմնէ ու կ'տնօրինէ իր անհրաժեշտ ծախքերն, և հետևապէս ազգային ստիպողական պիտոյից գոհացում չկրնալով տալ տագնապի, ուստի և պարտուց կ'մատնուի։ Մեր կարծեօք՝ ելմտական այս տարտամութեան առաջին պատճառը իրարու յաջորդող վարչային մարմնոց թուլութիւնն է և մեր ժողովրդեան վիճակին յարմար տրոց բաշխման և հաւաքման բանաւոր դրութեան մը չգոյութիւնն։ Ցուսալի է, որ կեդրոնական վարչութեան արդի Ցնտեսական խորհրդոյ բանիբուն և գործունի Ատենապետն՝ Միհրան էֆ. Սեթեան, պիտի յաջողի այդ դրամական անկայուն վիճակին վերջ տալ։

Սակայն եթէ Իզմիրի հայ ժողովուրդն զերծ է այն դժուարութեանց տաղտուկէն որ հասոյթից անհաստատութենէ կ'ծագի, եթէ գոհ է որ իր ելմտացոյցն կ'կազմուի հաստատ եկամտից վրայ, որոց ամենափոքր մասը միայն կ'գոյանայ ազգային տրոց արդիւնքէն, պէտք է նաև բարեբաղդ համարի ինքզինքն որ բաւական տարիներէ ի վեր տնտեսական լաւ մատակարարութեան շնորհիւ ոչ միայն իր ելմտական վիճակը բարւոքած, այլ և ազգային արկղին վարկը անհամեմատ բարձրացած է։

Թողլով նախորդ տաս տարուան շրջանի մէջ տնտեսական խորհրդոյ միջոցաւ հետզհետէ եղած բարւոքումներն, խօսինք քիչ մ'այն Տնտեսական խորհրդոյ վրայ որ 1890 Յունվար 8ին հրատարակեց իր համարատուութեան Երկամեայ Տեղեկագիրը, (1887-1839) զոր ամբողջովին կը արտատպենք։

Անտարակոյս տեղւոյս Ազգ. Վարչութեան նախորդ խորհուրդներ համարառու ժողովին պիտի մատուցանէին իրենց տեղեկագրերն եթէ վերջին ցաւալի շփոթութեանց պատճառաւ այդ ժողովը խմբովին հրաժարած չլիներ։ Միայն Տնտեսական խորհուրդն իր պաշտօնին փափկութեան և կարևորութեան բերմամբ արժան դատած է հրատարակել իր Երկամեայ Տեղեկագիրն և ուղղակի ժողովրդեան ներկայել։

Սոյն Տեղեկագիրն ոչ միայն Տնտես. խորհրդոյ անդուլ գործունէութեան և ընտիր մատակարարութեան մի նշանաւոր ապացոյցն է, այլև ազգու բողոք մը այնպիսի անձերու դէմ որ հասարակութեան միտքը կ'պղտորէին՝ ազգային ելմտական վիճակին վրայ սուտ ու պատիր լուրեր հնարելով։ Բայց ամեն ժամանակ ստութեան իշխանութիւնը կարճատև է, և մեր առջև կեցած Տեղեկագիրը չէ թէ զրաբանութեամբ այլ անհերքելի թիւերով կ'ապալէ չարասիրութեան կանգնած թղթեայ ամբարտակներ և ժողովրդեան առջև կ'պարզէ իր ելմտական ճշգրիտ ու զոհացուցիչ պատկերը։

Սոյն պատկերին նայելով՝ Տնտես. խորհուրդն ի գործ դրած է ինչ որ ազգային շահն, խնայողութեան ոգին և կալուածոյ արդիւնաւորութիւնը կ'պահանջեն։ Հարևանցի աչքէ անցնենք Տնտես. խորհրդոյ կարևոր գործառնութիւնները։ Նա՝ յետնեալ պահանջներ կ'դանձէ և կ'ապահովէ, վարձակալներու հետ օրինաւոր պայմանագրեր կ'կնքէ, գրեթէ վանդի ենթարկուած կալուածներ կ'ազատէ, կիսափուլ և անվարձ կալուածներ կ'նորոգէ կամ կ'ծախէ և անոնց տեղ աւելի շահաւորներ կ'դնէ, ազդ. պարտուց տոկոսի սակը % 8էն ընդհանրապէս %6ի կը իջեցնէ, իրողութիւն մ'որ անժխտելի ապացոյց մ'է ազդ.

վարկի բարձրացման, թէև վերջին խռովութեանց առթիւ զանազան հասոյթից մէջ նուազում կ'տեսնուի։ Ցընտեսական խորհրդոյ ժողովրդեան մատուցած ծառայութեանց մին է նաև՝ 250000 ղրուշ զինուորական յեռանեալ պարտուց ջնջումը, 34,478 ղրուշ Բ-ֆ-էէյ թղթով վճարմամբ, ինչպէս նաև ազդ. շինութեանց դիներն իրենց իսկական արժէքով կառավարութեան կալուածոց տումարին մէջ նշանակել տալու համար ըրած պաշտօնական փորձերը։ Իսկ թագաւոր փաշայի կտակած 900 ոսկիէն Ցնտես. խորհուրդն միայն 200 ոսկի կ'առնու ստիպողական պարտք մը վճարելու համար, Ազգ. արկղն անձկութեան մէջ գտնուելով զինուորական տուրքն է հաշիւ ժողովրդեան վճարելուն պատճառաւ, այնպէս որ մնացած եօթը հարիւր ոսկին ամբողջապէս իր յաջորդաց կ'յանձնուի։ Ոչ նուազ փոյթ կ'տանի Ցնտես. խորհուրդն ազդ. կալուածոց ապահովագինը նուազեցնելու ապահովագրական նպաստաւոր կարգադրութեան մը շնորհիւ։

Ցնտես. խորհրդոյ Երկոտեայ Ընդհանուր Հաշուեկշիռն 1,844,989 ղրուշ գումարի մը գործողութիւններն կ'ներկայէ մի առ մի նշանակուած ելից ու մտից կողմն, իսկ պարտուց նուազումը երկամեայ շրջանի մէջ 114,726, և ազդ. վճարելի և մշանջնաւոր պարտք 603,194 ղրուշ, որմէ՝ ըստ դիտողութեան Ցնտես. խորհրդոյ, եթէ իջեցնենք մշանջենաւորի պարտուց գումարն 238,273, 75, կ'մնայ վճարելի իրական պարտք 364,920, 25 ղրուշ կամ 3378 ոսկի օսմանեան։

Իրաւի՝ Ցնտես. խորհուրդ մ'որ իր պաշտօնը այսչափ խղճմտութեամբ և ձեռնհասութեամբ կ'կատարէ, խորհուրդ մ'որ՝ հաշուեկշիռ ի ձեռին՝ կ'ներկայի Ազգին առջև, և կ'թողու համեստօրէն որ թիւերն ու իր ազգօգուտ ծառայութիւնները խօսին իր արդիւնաշատ պաշտօնավարութեան ի նպաստ, մեծ յարգանաց և ազգովին շընորհակալեաց արժանի է։

Ցակայն Ազգին սև բաղդէն գրեթէ ամէն ուրէք կը թշնամանուին և կ'ամբաստանուին յանիրաւի հաւատա-

ջիմ և անձնուէր պաշտօնեաներ։ Ցգիտութեան դարերու մէջ անիրաւ թշնամանք ու բամբասանք հասկանալի են, կոյր ու միամիտ ժողովրդոց մէջ դիւրահաւանութիւնն ըմբռնելի, ինչպէս նաև. խաբէութեան իշխանութեան հիմը բացատրելի, բայց մեզի անմեկնելի կ'թուի այն դիւրախաբութիւնը զոր ցոյց կ'տայ լուսամիտ և հաշուագէտ համբաւեալ ժողովուրդ մը։ Ցնտեսս. խորհուրդն իր նախորդներուն պէս այդ սև բաղդին կ'վիճակի։ Խմբակ մը՝ յատուկ անձնական նպատակաւ, ժողովրդեան վստահութիւնը խախտելու համար, տարիէ մ'ի վեր սկսած էր խրծբծել Ցնտեսս. խորհրդոյ արարքը, հաշիւներն անկարգ, եղմտական գործողութիւններն անկանոն, Ազգ. արկղն քայքայուն վիճակի մը մէջ նկարագրելով, և մինչև անդամ ազգ. պարտուց գումարը տասն հազար ոսկւոյ հանելով։ Այս սուտ համբաւներն, որ շլամիտ օրագրի մը մէջ արձագանք կ'գտնէին, այն աստիճանի հասան որ՝ մէկ կողմէ ժողովուրդն սկսաւ հաւատալ և ըսել. — Այո՛, այո՛, պէտք է քննել ազգային տոմարները — ։ Միւս կողմէ բանսարկու խմբակն իր նպատակին կ'հասնէր . . . ։ Ի վերջէ՝ նորահնար սահմանադրութեան մը տրամադրութեանց համեմատ՝ կ'կազմուին նոր ժողովներ և Ցնտեսս. խորհրդոյ հաշիւները մանրակրկիտ քննութեան բովէն կ'անցնին ի ձեռն եղմտական ցանձնաժողովի մ'որ, սակայն, ամբաստանութեան կէտ մը չէ կարող գտնել և ի պաշտօնէ հրաժարակ հանելով ժողովրդեան հեգաբերբոնը գոհ ընել։

Այնպէս կ'յուսացուէր որ հաշուական խնդիրն, բանսարկութեան կարևորագոյն զէնքը, խորտակուած էր, և միայն մի քանի ժողովականներ իրենց կրից հով տալու և ժողովրդեան աչքին փոշի փչելու համար, ներելի զբօսանք, նախորդ վարչութեանց դլխուն օդային քարեր կ'նետէին, ամեն նստի մէջ մի և նոյն թշնամական ակնարկութիւններն և խծբծանքը կ'կրկնէին, ինչպէս հրատարակուած են Գաւառական ժողովոյ ատենագրութեանց աւանդապահ Աբ-Եէի մէջ, և իբրև ազդաշէն հռոմէական

ծերակուտականներ ծանրագլուխ և ծանրաքայլ ժողովէն կ'մեկնէին։ Սակայն այս զբօսանքը փափուկ կերպարան մը կ'առնու երբ Գաւառական ժողովոյ վերջին Ատենագրութիւնը կ'երևի Աբնէտի մէջ։ Ժողովուրդն սկսած էր քիչ քիչ աչքին փոշին սրբել և հարցնել — «ի՞նչ կը նշանակէ այս խաղը. ուր մնաց հաշուական անկանոնութիւնն։» — Եւ հարկ էր որ ժողովրդեան հեգեմոնիան նորահնար զրպարտութեամբ մը գոհ ընել։ Ուստի ռազմագիտական նոր յարձակումմ մը կ'սկսի Ցնտես. Խորհրդոյ դէմ։ Ի մէջ այլոց՝ յատենի ժողովոյ՝ կ'ամբաստանուի նոր հաշիւ չէ տուած, թէ աղգային շահերը լաւ չէ պաշտպանած, և, որ մեծն է, թագաւոր փաշայի կտակած գումարը ֆեդայի չէ։ Թող միւս անհիմն գիտողութիւններն, բաւական ծանր էր մանաւանդ Աբնէտի ատենագրութեան մէջ այդ ֆեդայի բառն և պաշտօնական բացատրութեան կարօտ։ Գաւառական ժողովոյ Ատենապետն, ինչպէս ըստոյգ աղբիւրէ կ'իմանամք, կ'յատարարէ բերանացի, մինչև որ Արժ. Տեղապահն ի պաշտօնէ գրէ Ցնտես. Խորհրդոյ թէ՝ բնաւ երբէք Գաւառական ժողովոյ արձանագրութեան մէջ ֆեդայի բառ չկայ և թէ Աբնէտի թղթակիցն սուտ մը գլորեր է։ Արդարև՝ սուտ մ'որ առաջինը չէ և վերջինը չպիտի լինի՝ ցորչափ ժողովուրդը սատանայոնեարու լուծը չթօթուէ։

Բայց ինչ հարկ բացատրութեանց դիմել։ Ցնտես. Խորհրդոյ Եկամտոյ Տեղեկագիրն, որու մէջ հակիրճ այլ պայծառ ոճով նշանակուած են իր աղգաշահ գործառնութիւնները, ջանջանիչ պատասխան մ'է թէ պաշտօնական և թէ անպաշտօն ամբաստանութեանց և միանգամայն անվիճելի հերքումն զրպարտութեանց։ Անտարակոյս ժողովուրդն երբ բոլորովին աչքը բանայ և իր շահուց ճշմարիտ պաշտպանները դիմակաւոր բարեկամներէ զանազանէ, պիտի համոզուի, եթէ արդէն չէ համոզուած, որ նախորդ Ցնտեսական Խորհուրդն իր պաշտօնն արժանապէս կատարած և շնորհակալութեան արժանի է։

ԵՐԿԱՄԵԱՑ ՏԵՂԵԿԱԳԻՐ

ԻԶՄԻՐԻ

ՏՆՏԵՍԱԿԱՆ ԽՈՐՀՐԴՈՅ

1887—1889

Խորհուրդս 1889 Յունիս 30ին պաշտօնէ քաշուած ժամանակ փափաքող և մտադիր էր թէև անմիջապէս իր երկամեայ համարատուութեան պարտքը կատարել, սակայն նոյն ժամանակները կազմուող Ելմտական Յանձնաժողովը Ազգային տումարներէն երկար ժամանակ պէտք ունենալով, և նոյն տետրակները կրկնատումարի դրութեամբ սկսող գրագիրն ներկայ Տնտեսական Խորհրդոյ կողմէ պաշտօնէ արձակուած գոլով՝ կարելի չէր եղած այդ տումարները 1889 Նոյեմբերի 29էն առաջ ամբողջացնել և յանձնել յԱզգային դիւանատուն։

Վերջերս սակայն՝ տեսնելով թէ չարամիտ անձինք ոմանք մասնաւոր դիտմամբ այլ և այլ սուտ ու սխալ տարաձայնութիւններ ժողովուրդին մէջ կ'աշխատին տարածել՝ Խորհրդոյս երկամեայ պաշտօնավարութեան և ատոր արդեանց նկատմամբ, և միանգամայն նկատելով որ այդ տարաձայնութիւններ պաշտօնական շրջանակներու մէջ իսկ արմատանք գտնելու չափ յաջողութիւն կրցած են ունենալ՝ Խորհուրդս իրեն աննահանջելի պարտականութիւն համարեց, այդ երկամեայ հաշիւներն ուղղակի ժողովրդին ներկայել, իբրև լաւագոյն և ապահովագոյն միջոց իրազեկ ընելու ժողովուրդն՝ իր հանրային գործոց վիճակին և դրամոց գործածութեանը մասին։

Այն Տեղեկագիր անշուշտ շատ աւելի մանրամասն և ընդարձակ կրնար լինիլ՝ եթէ Խորհուրդս կարենար իր տրամադրութեան ներքև ունենալ իր արձանագրութեանց տետրն, յորում օրն օրին և մանրամասնօրէն նշանակուած են իր որոշումներն ու գործառնութիւնք։ Սակայն արձանագրութեանց այդ տետրն քանի մը օրուան համար ձեռք բերելու մասին իր ամեն ջանքերն ու դիմումներն առ ներկայ Վարչութիւնն ապարդիւն

մնացած լինելով, միւս կողմէն չուզելով իր երկամեայ պաշտօնավարութեան շրջանն առանց համարատուութեան փակել՝ բաւականացաւ իր որոշումներու գլխաւոր ու կարևորագոյնները նշանակել սոյն համարատուութեան տեղեկագրի մէջ։ Իսկ եթէ հասարակութեան մէջ գտնուին այնպիսիներ, որ ինչ ինչ խնդրոց վրայ ուզեն աւելի մանրամասն տեղեկութիւն առնուլ՝ կըրնան դիմել ներկայ Վարչութեան և աչքէ անցունել խորհրդոյս արձանագրութիւններն։

1887 Հոկտեմբեր ամսոյ մէջ Տնտեսական Խորհրդոյ պաշտօնին կոչուեցան հետևեալ անձինք.

Յովհաննէս	էֆ.	Զաքրեան	Ադենապէպ
Միսաք	»	Մորուքեան	Ադենապէպէր
Աւետիս	»	Աւետիքեան	Գանձապէպ
Յակոբ	»	Տիլսիզեան	
Յարութիւն	»	Իփլիքճեան	

Այդ կազմակերպութենէ քիչ վերջը Պարոնայք Միսաք Մորուքեան, Յակոբ Տիլսիզեան և աւելի վերջը Յովհաննէս Զաքրեան յաջորդաբար հրաժարելով՝ նախորդ Քաղաքական Ժողովն Տնտեսական Խորհրդոյ մնացեալ անդամոց վրայ աւելցուց Թեքաթլեան Պետրոս էֆէնտին, և Խորհրդոյս դիւանը կազմուեցաւ հետևեալ կերպիւ.

Պետրոս	էֆ.	Թեքաթլեան	Ադենապէպ
Յարութիւն	»	Իփլիքճեան	Ադենապէպէր
Աւետիս	»	Աւետիքեան	Գանձապէպ

* * *

Խորհուրդս պաշտօնի սկսած պահուն ամենէն առաջ ինքզինք ստիպուած տեսաւ շատ մը առանց պայմանագրի և պարտամուրհակի եղած վարձադնոց գանձման ձեռնարկել։ Եւ եթէ չը յաջողեցաւ այդ տեսակ պահանջներ ամբողջովին գանձել, դոնէ հին վարձագիներ օրինաւոր պարտամուրհակներով և նոր վարձագիներն ալ պաշտօնական պայմանագրերով ապահովեց և այսու դիւրութիւն ընձեռեց իր յաջորդներուն՝ այդ պահանջից մնացորդին գանձման, ժամանակաւորապէս վարձուած կալուածոց վարձուց բարձրացուցման և որ ամենէն կարևորն է դժուարաւ վճարող կամ բնաւ չվճարող վարձակալաց տեղ ապահով և վստահելի վարձակալներու հաստատման։

* * *

Ճօնեայ խանի մէջ գտնուած թիւ 13 խարխուլ և բաւական ժամանակներէ ի վեր չվարձուած մթերանոցն 42120 դրուշի փոխարէն և Քաղաքական ժողովոյ հետ համաձայնութեամբ ծախելով՝ Խորհուրդս անոր տեղ 35883 ½ դրուշով գնեց Օսմանիյէ փողոց թիւ 13 Ազգ· կալուածքին ետևը և Պիտայէթ խանի մէջ գտնուող երկու խանութները, որոնք իրենց արդի վիճակին մէջ 20 ոսկի վարձք կ'բերեն և անշուշտ շատ աւելի շահաբեր կրնան ըլլալ՝ եթէ առջևի խանութին հետ միացուելով ընդարձակ մթերանոց մը կազմեն։

Այս ձեռնարկութեան յաջողակէս ի գլուխ ելնելովը Ազգը դրամական կրկին շահ մը ձեռք բերած է՝ շատ ժամանակ առանց վարձակալի մնացող և վարձուած ատենն ալ 16 ոսկիէն աւելի տարեկան վարձք չբերող հին մթերանոցի մը համար իբր 60 ոսկի աւելի դրամ ստանալով՝ քան ինչ որ վճարած է Պիտայէթ խանի երկու խանութներուն, որոնք երբէք առանց վարձակալի մնացած չեն և այժմ ալ 20 ոսկի տարեկան վարձք կը բերեն։

Խորհուրդս նկատելով որ Օլուճաքի մօտ գտնուած Ազգ· արտը ապարդիւն վիճակի մը մէջ կը մնայ, և վարձակալի կամ հսկողի պակասութեամբ դրացիներէ գրաւուելու վտանգին ենթակայ է՝ 18 Օսմ· ոսկիի ծախեց զայն։

Էսկի Իզմիր ըսուած տեղը գտնուող Ազգային արտն ալ Խորհուրդս նոյն պատճառներով վաճառել ուզեց, սակայն գընող մը չներկայանալուն՝ առ այդ չկրցաւ յաջողիլ։

* * *

Խորհուրդիս հոգածութեան մեծագոյն առարկաներէն մին ալ Ազգ· պարտուց համար վճարուած տոկոսի սակը զեղչելու խնդիրն էր։ Այդ սակն 8%էն ընդհանուր կերպիւ իջուցուեցաւ 6%ի, ի բաց առեալ ազգօգուտ ընկերութեանց և քահանայից նոր մշանջենաւորի տոկոսի սակն, որ 8% որոշուեցաւ։ Իսկ քահանայից հին մշանջենաւորի տոկոսի սակն, Քաղաքական ժողովոյ հետ այդ մասին համաձայնիլ անկարելի դառնալով, ըստ առաջնոյն 10% մնաց։

*
* *

Խորհուրդս դիտած է թէ, բաղդատմամբ նախորդ տարիներու՝ Դպրոցական թոշակի, Ազգային տուրքի և Կնքոյ հասոյթք նուազած են։ Այս բան մեծ մասամբ վերագրելի է Իզմիրի Հայ հասարակութեան մէջ վերջին տարիներս տիրող անհամաձայնութեանց և կուսակցական կռիւներու։ Այդ անհամաձայնութեանց և կռիւներու վերջ դտնելովը, միանգամայն քիչ մը աւելի խիստ հսկողութիւն ի գործ դրուելով՝ շատ յուսալի է որ այդ երկու հասոյթք աւելի արդիւնաբեր դառնան։

*
* *

Կայսերական կառավարութիւնը մեր պաշտօնավարութեան դէպի վերջերը սկսած էր մեծ և իրաւացի խստութեամբ պահանջել զինուորական յետնեալ տուրքերն, և եթէ մէկ կողմէն հայրախնամ հոգածութեամբ մեծ դիւրութիւն կ'ընձեռէր իր հպատակաց մինչև 1299ի զինուորական տուրքերն թափիսիէյի արժէքովը վճարել՝ միւս կողմէն ստիպմամբ կը յանձնարարէր Ազգ. Վարչութեան, որոշեալ ժամանակամիջոցէ մը յետոյ տակաւին իրենց այդ պարտքը չվճարող ազգայնոց ցուցակը Կայսերական կառավարութեան յանձնել։

Իրաց այս կացութեան հանդէպ՝ Խորհուրդս նկատի առնելով Կայս. կառավարութեան բարեացակամութենէն օգտուելու առիթը չկորսնցուցնելու հարկն՝ ամեն զոհողութիւն աչք առնելով հայթայթեց ց'վերջ 1299 ամի զինուորական տուրքէ եղած մնացորդ պարտուց վճարման համար պէտք եղած գումարն, և 34478 ¼ ղրուշ վճարելով 250000 ղրուշի պարտք ջնջեց։

Այս կարգադրութեամբ Ազգ. արկղը Պատ. հասարակութեան պարզապէս վոխատուութիւն մը ըրած լինելով՝ իր պարտուց և իրաւանց գիտակցութիւնն ունեցող ժողովուրդն անշուշտ պիտի փութայ հետզհետէ իր զինուորական յետնեալ տուրքերն Ազգային արկղին վճարելով՝ թէ ինք պարտքէ ազատիլ և թէ Ազգ. արկղի դրամական անձկութեան բարձման նպաստել։

Վարձակալներէ, ոմանք չուղելով ո՛չ իրենց պարտքը վճարել

և ոչ ալ պարտամուրհակ տալ՝ Խորհուրդս ստիպուեցաւ վաստաբանի դիմել և իրաւախոհութեամբ յաջողիլ հիրցածը դատական միջոցներով ձեռք բերել։

Շահին խանի վարձակալ հանգուցեալ Գէորգ Սիւրիւճեանի առ Ազգային արկղն պարտական եղած բաւական կարևոր գումարին կառավարութեան միջոցաւ գանձումը՝ հանգուցելոյն երկարատև հիւանդութեան միջոցին վաստաբան Գէօսէեան Սարգիս էֆէնտիի յանձնելու պէտք տեսնուած էր։ Ասոր վրայ Սիւրիւճեան առաջարկած էր, իր ունեցած խանը Ազգին վրայ գրաւի դնելու պայմանաւ, պարտքը տոկոսներով հանդերձ ամբողջովին վճարել՝ որոշեալ պայմանաժամէ մը ետքը։ Խնդիրն այս վիճակի մէջ էր, երբ Խորհրդոյս պաշտօնավարութեան երկամեայ շրջանը լրանալով՝ այդ խնդրոյն վերջնական կարգադրութիւնն ալ իր յաջորդներուն մնաց։

* * *

Հօպուճանեան մթերանոցն, որ Հօպուճանեանի կտակի համաձայն 0/0 80 համեմատութեամբ Քարահիսարի Եկեղեցւոյն և 0/0 20 համեմատութեամբ Իզմիրի Ս. Ստեփաննոս Եկեղեցւոյն կը պատկանի, կիսափուլ վիճակի մէջ գտնուելով և տասնուհինգ տարիներէ ի վեր վարձակալի մը կողմէ գրեթէ գրաւուած ըլլալով՝ ասկէ առաջ որ և է արդիւնք չէր բերեր։

Խորհուրդս, գործակցութեամբ Քարահիսարի Եկեղեցւոյ ներկայացուցիչ Արևեան Աւետիս էֆէնտիի, յաջողեցաւ տիրանալ այդ մթերանոցին և զայն ի հիմանց վերաշինելով 30 ոսկիի վարձու տուաւ։

Խորհուրդս իր յաջորդներուն կ'թողու՝ այդ վերաշինութեան ծախսուց հաշիւը կարգադրել Արևեան էֆէնտիի հետ, և այդ շէնքին համար Իզմիրի Ազգային բաժնէն աւելի ծախսուածին համար Քարահիսարի Եկեղեցին պարտաւորել։

Մօրթաքեայի դիմացը գտնուող և Էսկիճի Կարապետի կողմէ գրաւուած գետին մը բաւական դժուարութիւններով ետառնելով՝ Խորհուրդս նոյն գետնի վրայ 400 մէճիտ ծախսելով, որ նորոգութեան հաշիւի մէջ ամփոփուած է, սրճարանը ու խանութ մը շինեց և վարձու տուաւ, սրճարանը տարեկան 12 ոսկի, իսկ խանութը տարեկան 32 մէճիտի։

* * *

Խորհուրդս նկատի առնելով որ Ազգային քանի մը շէնքեր Կալուածոց Վարչութեան տումարաց մէջ իրենց իրական արժէքէն բարձր գիներով նշանակուած են՝ առ այդ պէտք եղած դիմումներն ըրաւ, աղերսագիր մատոյց և Կալուածոց Դիւանէն բերանացի խոստում իսկ ստացաւ այդ խնդրի օրինաւոր և իրաւացի կարգադրութեան համար։ Եւ որովհետև Խորհուրդս իր պաշտօնավարութեան շրջանի փակմամբ կարող չեղաւ այդ խնդիրն վերջնապէս ի կատար հանել՝ հաղիւ պէտք կը տեսնէ այդ մասին մասնաւոր յանձնարարութիւն ընել իր յաջորդներուն, վստահ լինելով թէ նոքա ինքնարերաբար պիտի շարունակեն արդէն սկսուած ձեռնարկ մը, որու կարգադրութիւնն այնքան նպաստաւոր է Ազգին։

* * *

100831 դրուշի կտակային արդիւնքը գոյացած է հետևեալ բարեյիշատակ անձանց կտակներէ։

Մ. Բեթրաքի Ալեոթիէ	դրշ.	3236 25
Մ. Բրամերէ	»	500
Պ. Կարապետ Թագւորեանէ	»	363 50
Թագւոր փաշա Յակոբեանէ (անդ. ոսկի 800)	»	95731 25
Տիկին Կիւլհանըմ Ապրոի կտակէ առ հաշիւ	»	1000
	դրշ.	100831

Այս դումարէն Թագւոր փաշայի կտակած 800 անգլիական ոսկին Խորհուրդս չուզելով Ազգ. պարտուց վճարման յատկացնել և այսու 6% ի հաշուով, տարեկան լոկ 48 անգլ. ոսկիի սահմանափակ օգուտ մը ընձեռել Ազգին՝ օգտակարագոյն նպատակի մը գործածելու յառաջադրութեամբ, նոյն դումարն 900 օսմ. ոսկիի լրացնելով, ապահով տեղ մը պահեստի դնել որոշեց։

Այդ դումարով Խորհուրդս մտադիր էր նորոգել Ֆրանկաց թաղի Ազգային Ֆերխանէն, որմէ պիտի կարենար, ներկային հետ բաղդատմամբ, տարեկան առնուազն 150 ոսկիի վարձքի առաւելութիւն ձեռք բերել։

Խորհուրդս իր մտադրած սոյն նպատակի իրագործման ուղղութեամբ աւելի առաջ գնալով՝ յիշեալ Ֆէրխանէին նորոգման յատակագիծն պատրաստել տուաւ քաղաքիս համբաւաւոր ճարտարապետներէն Պ. Լաթրիին, և այդ Ֆերխանէին ստորայարկը կառուցանելի ընդարձակ մթերանոցին վարձատուութեան նկատմամբ բանակցութեան մտաւ Պ. Ալեքսանտրո Արեւիրաքիի հետ, որ նոյն ժամանակ մեծ պատրաստականութիւն ցոյց կուտար այդ մասին։

Ըստ այս որոշման և մտադրութեան 900 օսմ. ոսկին, տարեկան % 3 տոկոսով և պէտքը տեսնուած պահուն անմիջապէս առնուելու պայմանաւ, Օսմ. Կայս. Դրամատան տեղւոյս մասնաճիւղի քով ի պահ դրուեցաւ։

Զինուորական յետնեալ տրոց, իհաշիւ ժողովրդեան, Ազգ. արկղէն վճարուելուն հետևանօք՝ Խորհուրդս դրամական անձկութեան մէջ գտնուելով, և նոյն օրեր Տիկին Էլիզայ Խ. Եէկէնեան Ազգին քով իր ունեցած 260 ոսկին պայմանաժամէն առաջ ստիպմամբ պահանջելուն՝ Խորհուրդս, արդէն բանած տոկոսը վար դնելու պայմանաւ, նոյն պարտքը վճարել յանձնառու եղաւ։ Ուստի՝ Ազգ. արկղը դրամ աւելցածին պէս վերադարձընելու պայմանաւ՝ դրամատունը գտնուած 900 ոսկիէն 200 ոսկին առաւ։

Իսկ Պիտայեթ խանի երկու խանութներու գնման առթիւ Դրամատան ստակէն փոխ առնուած 300 ոսկին, քիչ յետոյ ձեռք բերուած է Ճօեայ խանի մթերանոցին վաճառմամբ և կը մնայ Քուվելայ Քարիտեայ և Ընկ. քով։

Այս կերպիւ բարեյիշատակ Թաղւոր փաշայի 900 ոսկիի լրացուած կտակադրամէն Խորհուրդս միմիայն ԵՐԿՈՒ ՀԱՐԻՒՐ ոսկի առած և Ազգ. պարտք վճարած է. իսկ մնացեալ ԵՕԹԸ ՀԱՐԻՒՐ ոսկին ամբողջապէս յանձնած է իր յաջորդներուն։

* *
*

Անշարժ կալուածոց վարձագիներն երկու տարուան մէջ մեծ դժուարութիւններով բռնած են 599828 ղրուշ։ Խորհուրդս իր երկամեայ փորձառութեան վրայ յենլով՝ ուշադրութիւն կը հրաւիրէ այդ կալուածոց մեծ մասին հիմնական նորոգութեան պէտքին վրայ, որու բարձի թոզի ձգուելովը Ազգ. կալուածներ կրնան մեծ վտանգներու ենթարկուիլ։

Խորհուրդս իր պաշտօնավարութեան երկամեայ շրջանի մէջ միայն 67137 ¾ ղրուշ ծախսած է կալուածոց նորոգութեան համար։ Այդ գումարի մէջ են Մօրթաքեայի դիմացը նոր շինուած սրճարանին և խանութին նորոգ շինութեան ծախքն, սալայատակաց շինութեան համար հին վարչութեան օրէն մնացած և Խորհուրդիս կողմէ վճարուած պարտքը, ինչպէս նաև Հոպուճանեան մթերանոցի վերաշինութեան առթիւ ի հաշիւ Բարահիսարի Եկեղեցւոյն եղած փոխատուութիւնը։

* * *

Երեսփոխանական ժողովոյ կողմէն որոշուած տարեկանէն զատ՝ Ազգ. Հիւանդանոցին երկու տարուան մէջ 220 մէճիտի չափ աւելի վճարուած է, և այս՝ Հիւանդանոցի Հոգաբարձութեան Պ. Նշան Շիշմանեանէ ունեցած 60 ոսկի պահանջքին անվճար մնալուն պատճառաւ՝ Հոգաբարձութեան ենթարկուած դրամական դժուարին կացութիւնը փոքր ի չատէ դարմանելու համար։

* * *

Տեղեկագրիս վերջերը տպուած Հաշուեկշռի մուտքին կողմը «Երկսեռ վարժարանք» անուամբ 10647 ½ ղրուշի գումար մը նշանակուած է։ Այդ գումարն այն ժամանակի Ուսումն. Խորհրդոյ Ատենապետ Լ. Ղազիէր էֆ. Պալեօղեան երկու տարուան մէջ, Երկսեռ վարժարանաց յատկացեալ տարեկան գումարէն խնայասիրած և նոյնով վարժարանաց համար բնագիտական գործիներ և այլ կարևոր նիւթեր գնել մտադրած էր։ Սակայն իր այդ մտադրութիւնը չգործադրած հրաժարած զոլով՝ այդ 10647 ½ ղրուշը Խորհուրդիս յանձնեց։

* * *

Շահ և Ֆնասի հաշուէն տեսնուած 3807 ¾ ղրշի շահը գոյացած է դրամի տարբերութիւններէ, Օլուճաքի արտին փոխարժէքէն և հաշիւէ դուրս ձգուած ինչ ինչ մանր մունր կասկածելի պահանջից դանձումէն։

* * *

Կալուածատուրքի գումարն աւելցած է, այդ տուրքն % 8էն % 10ի բարձրացուելուն համար, ըստ նոր որոշման Կայս. կառավարութեան։

* * *

Վերջին երկու տարիներու մէջ, բաղդատմամբ 1885–1887 երկամեայ շրջանի, 17000 ղրուշ պակաս տոկոս վճարուած է Ազգային պարտուց տոկոսի սակն ընդհանուր կերպիւ % 6ի իջուցուած ըլլալուն համար։

* * *

Կալուածոց ապահովագրութեան գալով՝ թէպէտև ապահովագրեալ շէնքերու քանակութիւնն ու արժէքի գումարն աւելցած են, սակայն վերջին երկամեայ շրջանի մէջ աւելի նուազ ապահովագին վճարուած է։ Այս արդիւնք ձեռք բերուած է համաձայնութիւն գոյացնելով Թրանսատլանտիկ ապահովագրական ընկերութեան հետ, որ յօժարած է Ազգ. կալուածոց համար % 40 բացառիկ զեղչ մը ընել, մինչդեռ անկէ առաջ ուրիշ ընկերութիւնք % 20–25էն աւելի զեղչ մը չեն ուզած ընել։

* * *

Պատահական ծախուց մէջ նշանակուած են ինչ ինչ դատական ծախքեր, վասատարաններու վճարուած վարձքեր, զանազան վարձակալաց համար տուժուած աղրի դրամներ եւ։

* * *

Դիւանական ծախքը կը կազմեն Տ. Մելքիսեդեկ Սրբազանի պաշտօնավարութեան վերջին ամսոց թոշակները, Առաջնորդարանի պաշտօնէից, այն է Պարոնայք Սարգիս Յ. Պալասանեանի, Աւետիս Տիվրիկեանի, Յարութիւն Աղասեանի, Մկրտիչ և Սիմոն դաւազներու ամսականք, Օհան էֆ. Մարաչլեանի հանգստեան թոշակը, ինչպէս նաև Դիւանատան համար պէտք եղած գրական պիտոյք, թղթատարական ծախք եւ։

* * *

Ներկայ Տեղեկագրիս հետ միասին հրատարակուած երկամեայ ընդհանուր հաշուեկշռի մէջ, փոխանակ ըստ տոմարակալային սկզբանց, իւրաքանչիւր հաշուոց լոկ մնացորդները նշանակուելու՝ Պատուարժան հասարակութեան աւելի ընդարձակ և աւելի մանրամասն տեղեկութիւն տրուած ըլլալու համար, հաշիւներու չատին թէ մուտքը և թէ ելքը ամբողջութեամբ նշանակուած են։

Այս առթիւ աւելորդ չէ յիշատակել թէ Խորհուրդս պաշտօնի ձեռնարկած պահուն, արդէն պարզ տումարի դրութեամբ բռնուած Ազգային տոմարներն, նախորդ համարակալ Օհան էֆ. Մարաշլեանի ծերութեան և անկարողութեան հետևանօք բաւական անկանոն վիճակի մէջ կը գտնուէին։ Ուստի Խորհուրդս նկատողութեան առնելով Օհան էֆ. Մարաշլեանի երկարժամանակեայ բարեւոք ծառայութիւնն և պաշտօնը նոյն կերպիւ շարունակելու անկարողութիւնը՝ իրեն հանդստեան թոշակ մը կապելով պաշտօնէ դադարեցուց, և նոյնի տեղ ի պաշտօն կոչելով Պ. Աւետիս Տիվրիկեանը՝ ձեռք առաւ և ի կատար հանեց տետրակներու կրկնատոմարի դրութեան վերածման կարևոր գործը։

Միայն թէ Խորհուրդս իր պաշտօնավարութեան դէպի վերջերը ձեռնարկած լինելով այդ գործին՝ բաւական ժամանակ չկրցաւ ունենալ Ազգային անշարժ կալուածոց ենթադրական փոքր ի չատէ հիմնաւոր գիներ որոշելով՝ ատոնց ամբողջին արժէքը նշանակել իբրև Ազգային դրամագլուխ, որու վրայ դառնային միւս հաշիւներ։ Ուստի բաւականացաւ «Կալուածոց գընում և վաճառում» անուամբ հաշիւ մը բանալ և անդ նշանակել իր կատարած կալուածական առ ու ծախը։

ՄՈՒՏՔ		Մնացեալ 20 էն	
Հին պահանջք.			
Նախորդ Տնտեսական յանձնուած պահանջք զանազան վարձակալներէ և Դրամարկղէ		110986	50
Փոխառութեան հաշիւ.			
% 6 տոկոսաւոր ազգային պարտք	604597 50		
Առանց տոկոսի պարտք և աւանդ դրամ . .	15241 —		
% 10, 8 և 6 տոկոսով մանրանաւոր հաշիւներ .	238273 75	858112	25
Վարձահաշիւ.			
Ազգային անշարժ կալուածոց վարձագիներ		599828	—
Ինթիգալիէի հաշիւ.			
Ազգային կէտիկներու առուծախէ գանձուած ինթիգալիէ .		17413	50
Թոշակաց հաշիւ.			
Աշակերտաց ծնողներէ գանձուած դպրոցական թոշակ . .		20116	50
Ազգային տուրք.			
Գանձուած Ազգային տուրք		16490	—
Գետնի վարձք.			
Ազգային կէտիկներէ գանձուած Գետնի վարձք		10532	75
Կտակաց հաշիւ.			
Այլ և այլ կտակներու համեմատ Ազգին նուիրուած . . .		160831	—
Գերեզմանատան հաշիւ.			
Գերեզմանատան ծախսուած չիրիմներու փոխարժէքը . . .		29248	50
Կնքոյ արդիւնք.			
Զանազան թղթեր ազգային կնքով կնքելու հասոյթ . . .		10005	—
Ալիւր բրինձի հաշիւ.			
1888 տարուան հանգանակութեան արդիւնք .	5949 50		
1889 » » » .	5974 50	11924	—
Անշարժ կալուածոց գնում եւ վաճառում.			
Ճոյա խանի թիւ 8 մթերանոցի փոխարժէքը		42120	—
Երկսեռ վարժարանաց հաշիւ.			
Նախորդ Ուսումնական խորհուրդէ ետ առնուած		10647	50
Ս. Ստեփանոս եկեղեցի.			
Եկեղեցոյանի արդիւնք		2520	75
Իանեի հաշիւ.			
Տուլունաթի արժէթղթէ գանձուած		355	25
Շահ եւ վնաս.			
Դրամի տարբերութիւն, Օլուճախի արտին փոխարժէքը և այլն		3807	75
		1344989	25

ՏՆՏԵՍԱԿԱՆ ԽՈՐՀՈՒՐԴ

Ապենապետ ՊԵՏՐՈՍ ԹԷՔԱԹԼԵԱՆ
Ապենապետ ՅԱՐՈՒԹԻՒՆ Ս. ԻՓԼԻՔՃԵԱՆ
Գանձապետ Ա. Ս. ԱՒԵՏԻՔԵԱՆ

Զմիւռնիա, 30 Յունիս 1889

ԸՆԴՀԱՆՈՒՐ ՀԱՇՈՒՆԿՇԻՌ
30 ՅՈՒՆԻՍ 1889

ԵԼՔ		Մնացեալ 20ԷՌ	
Փոխառուքեան հաշիւ.			
Նախկին Տնտեսականէ յանձնուած պարտք % 6, 8 և 40 տոկոսով Ընդհանուր պահանջք:		328906	75
Պահանջք զանազան վարձակալներէ և Դրամարկղէ	148792 25		
Թագաւոր փաշայի կտակադրամէն 2 Դրամատուներու յանձնուած	74897 25		
Զինուորական տրոց համար ժողովրդէն պահանջք	31228 75	254918	25
Երկսեռ. վարժարանաց հաշիւ.			
Վարժապետաց, պաշտօնէից և այլ պիտոյից համար վճարեալ		228054	—
Ազգ. Հիւանդանոցի հաշիւ.			
Հոդաբարձութեան վճարուած		95589	50
Դիւանատան ծախք.			
Պաշտօնէից ամսականք և այլ ծախքեր		74153	50
Կալուածատուրք.			
Ազգային անշարժ կալուածոց էմլաք		58348	75
Նորոգութեան ծախք.			
Ազգային անշարժ կալուածոց նորոգութիւնք		67137	75
Ապահովագրութեան հաշիւ.			
Ազգային կալուածոց ապահովագին		21389	50
Պայմանագրի հաշիւ.			
Թաղապետ. վճարուած տուրք վարձու պայմանագրերու համար		2548	50
Ողորմութեան հաշիւ.			
Քաղքիս աղքատաց ամսականք և տնանկ պանդուխտներու համարու ծախք		13658	—
Տեղապահական ծախք.			
Պատրիարք. Փոխ. Հօր ամսականք, երթևեկութեանց ծախք և Տոկոսի հաշիւ.		7858	25
Վճարեալ և վճարելի տոկոսք ազգային պարտուց		113187	25
Գերեզմանատան հաշիւ.			
Պահակի և ջրոցի ամսականք, նոր ծառեր տնկելու և այլ ծախք		9094	25
Պատրիարքարանի մուգաբայ.			
Տարեկան 1500 ղրուշ		3000	—
Ալիւր բրինձի հաշիւ.			
1888ին բաշխուած ալիւրի փոխարէն . . .	4349 —		
1889ին » » բրինձի փոխարէն .	5744 50	10093	50
Գետնի վարձք.			
Վճարեալ գետնի վարձքեր այլ և այլ վաքֆներու և կէտիկներու		4266	75
Ինքիզալիէի հաշիւ.			
Պէտահաթ խանի ծախու առնուած 2 մթերանոցներու ինթիգ.		1706	25
Կտակաց հաշիւ.			
Ազգային Հիւանդանոցի վճարեալ բաժին		3236	25
Անշարժ կալուածոց գնում եւ վաճառում.			
Պէտահաթ խանի ծախու առնուած 2 մթերանոցներու արժէքը		35883	50
Պատահական ծախք.			
Վճարուած արտասովոր ծախքեր		10055	75
Ս. Էջմիածնայ բաժին.			
Գետնի վարձքերէ Ս. Էջմիածնայ բաժինը		992	75
Կասկածելի պահանջք.		952	25
		1844989	25

1887 Յունիս 30ին Ազգը կը պարտէր ըստ տումարաց			828906 75
Իջեցընելով Նոյն Թուականին եղած պահանջքն ու պատրաստ դրամը			110986 50
1887 Յունիս 30ին մնանջենաւոր և վճարելի պարտք կը մնար			717920 25
1889 Յունիս 30ին Խորհուրդս պաշտօնավարելէ դադրած պահուն՝ Ազգը կը պարտէր ըստ տումարաց		858112 25	
Այս գումարէն եթէ իջեցընենք.			
Զինուորական յետնեալ տրոց համար Ազգին՝ ժողովուրդէն ունեցած պահանջքը	31228 75		
Զանազաններու վրայ վարձագիներէ պահանջք և պատրաստ դրամ	148792 25		
Թագաւոր փաշայ Յակոբեանի կտակադրամէն 2 դրամատանց քով դտնուածը	74897 25	254918 25	
1889 Յունիս 30ին մնանջենաւոր և վճարելի պարտք		603194	603194
Երկամեայ չրջանի մէջ ձեռք բերուած պարտուց նուազում			114726 25

Նկատելի է որ վերև պարզուած հաշիւի համեմատ, 114726 25 դրուշի չափով, Ազգին դրամական վիճակը բարւոքած ժամանակ, Խորհուրդս եթէ նպաստաւորուած է 100831 դրուշ կտակադրամով՝ միւս կողմէն սիրայօժար զրկուած է Ազգային պարահանդէսներու արդիւնքէ, չուզելով պարահանդէսներն աղգային խրախուսելու նորելուկ դրութիւնն ընդհանրացնել և այսու ծանր ու վնասակար ծախուց դուռ մը բաց պահել Ազգին։

Զը մոռնամք սա կէտն ալ յիշատակելու թէ ազգին 603194 — դրուշի մնանջենաւոր և վճարելի պարտքէն իջեցընելով Ազգին վերջնապէս նուիրուած . . 238273 75 դրուշի մնանջենաւոր հաշիւները՝ Ազգին վճարելի և իրական պարտուց գումարը կ'ելլայ . . 364920 25 դրուշ, որ օսմ. ոսկին 108 դրուշի հաշուով կ'ընէ ԵՐԵՔ ՀԱԶԱՐ ԵՐԵՔ ՀԱՐԻՒՐ ԵՕԹԱՆԱՍՈՒՆ ՈՒԹ և 89/00 թիւ 3378 89/00 ոսկի օսմանեան։

ՊԱՅՄԱՆՔ ԲԱԺԱՆՈՐԴՈՒԹԵԱՆ

Արևելեան Մամլոյ տարեգրքին է Զմիւռնիոյ համար 3½ արծաթ մէճիտիյէ, իսկ դուրսերու համար՝ 4։

Խմբագրութեանս վերաբերեալ ամեն նամակ, ձեռագիր պէտք է ուղղել առ Խմբագիր-Տնօրէն Մ. Մամուրեան, Մամուրեան Տպարան Մեսրոպեան վարժարանի քով։

Անվճար նամակ կամ ծրար չընդունուիր։

ԳՈՐԾԱԿԱԼՈՒԹԻՒՆ

Բաժանորդ գրուիլ ուզողը կրնայ դիմել

ԶՄԻՒՌՆԻԱ առ Խմբագիր-Տնօրէնն.

Կ. ՊՕԼԻՍ Մեծ. Ն. Կ. Պէրպէրեան. Էվկ Զաղրէ Ֆաղրէ, 63.

ՏՐԱՊԻԶՈՆ » Գարուն Ս. Զիլինկիրեան.

ԴԱՎՐԷԺ Աւագ խան Աֆտանտիլեանց.

ՊՕԹՈՒՇԱՆ Արժ. Տ. Պօղոս Յակոբեան.

ՄԱՐՍԻԼԻԱ Մեծ. Ս. Միրզայեանց. M. S. Mırzayantz. MARSEILLE.

ՄԱՆՉԷՍԹԷՐ Դեր. Ս. Վ. Պարոնեան։